

Pokus o syntézu kalvinismu a romantismu v *Phantastes* George MacDonalda

Štěpán Smolen, REL, 2003/2004

vedoucí práce: prof. PhDr. ThDr. Tomáš Halík

Ústav filosofie a religionistiky, Filosofická fakulta, Univerzita Karlova 2005

OBSAH

1. Úvod

- 1.1. Proč George MacDonald?
- 1.2. Užší vymezení tématu a struktura práce
- 1.3. Otázka religionistického přístupu
- 1.4. Literatura

2. Láska v romantismu a kalvinismu

- 2.1. Sehnsucht - láska v romantismu
- 2.2. Milost - láska v kalvinismu
- 2.3. Erós a agapé

3. Forma a struktura Phantastes

- 3.1. Forma
- 3.2. Struktura

4. Rozbor Phantastes

- 4.1. Sehnsucht a její úskalí
- 4.2. Cosmo
- 4.3. Stín
- 4.4. Cesta očišťování
- 4.5. Osobní eschatologie a návrat

5. Závěr

bibliografie

1. Úvod

1.1. Proč George MacDonald?

Tématem této práce je pokus skotského viktoriánského spisovatele, básníka a kazatele George MacDonalda (1824-1905) o syntézu dvou bezmála protikladných světů – kalvinismu a romantismu.

MacDonald po sobě zanechal 26 realistických románů kolísavé kvality, v nichž „převažují melodramatické zápletky s černobílými charaktery“.¹ Tyto knihy nejsou dnes příliš známé a podobně jako autorovy básně, eseje a kázání zůstávají spíše předmětem zájmu odborníků na umění a kulturu viktoriánské éry než široké čtenářské obce. Pokud je ze spisovatelovy tvorby v anglosaském světě cosi přeci jen hojněji vydáváno, jsou to především pohádky a též dvě mytopoetické prózy pro dospělé – *Phantastes* a *Lilith*.

George MacDonald však nebyl jen jednou hlavou v nekonečném zástupu anglických spisovatelů 19. století. Byl také kazatelem a originálním náboženským myslitelem, jemuž literatura byla více prostředkem k šíření vlastních názorů než cílem. Kdyby byl mohl kázat, kázal by a nenapsal by tolik knih. Avšak vysněné povolání směl oficiálně vykonávat jen krátce, když v letech 1851-3 působil jako pastor kongregacionalistického sboru v jihoanglickém Arundelu. Se svými svěřenci si zde příliš nerozuměl. Zpochybňoval totiž některé základní věroučné doktríny, odmítal věčnost pekelného trestu a tíhl k univerzalizmu. Navíc miloval německý romantismus – zvláště pak Hoffmanna a Novalise – a s touto svou zálibou se nijak netajil. Čerpal tak z uměleckého a myšlenkového směru, jenž má v jakékoliv ze svých rozmanitých podob pramálo společného s jakoukoliv z podob kalvinismu. Není divu, že arundelští farníci takovéto výstřednosti nepřenesli přes srdce. Postupně svému duchovnímu správci snižovali plat, až jej nakonec donutili místo opustit.²

MacDonald později s kalvínským křesťanstvím polemizoval a roku 1860 rozchod s náboženstvím svého dětství stvrdil vstupem do anglikánské církve. Jeho myšlení ale i poté neslo četné znaky někdejšího vyznání. Po zbytek života porůznu kázal, přednášel a především psal. Jeho díla byla ve své době hojně vydávána a čtena, nicméně do 20. století přetrvala jen hrst spoře publikovaných knih a několik řádek v encyklopediích a dějinách literatury, v nichž se praví, že autor stvořil nadprůměrné množství průměrných děl. Zůstala také slova chvály od několika slavných obdivovatelů – G. K. Chesterton³, W. H. Audena⁴, C. S. Lewise⁵ nebo J. R. R. Tolkiena⁶. Avšak i ti se shodli v tom, že MacDonald nepsal dobře, a oceňovali spíše zvláštní „mytickou“ kvalitu jeho fantastických próz.⁷ Teprve od 60. let 20. století lze v

1 *Slovník spisovatelů*, první vydání, Libri, Praha, 1996, s. 445. V knize je jako datum MacDonalldovy smrti chybně uveden rok 1908.

2 Hein, Rolland: *The Harmony Within. The Spiritual Vision of George MacDonald*, Christian College Consortium, Eerdmans Publishing Co., Grand Rapids, Michigan, 1982, s. 9-12.

3 Např. v nekrologu pro Daily News: „Pokud věc posuzujeme originalitou názorů, pak byl [MacDonald] jednou ze tří nebo čtyř největších postav devatenáctého století.“ citováno podle: Wolff, Robert Lee: *The Golden Key. A Study of the Fiction of George MacDonald*, Yale University Press, New Haven, 1961, s. 7.

4 např. Wolff, *The Golden Key*, s. 9.

5 C. S. Lewis je mj. editorem antologie MacDonalldových textů (MacDonald, George: *An Anthology. 365 Readings*, vybral a předmluvu napsal C. S. Lewis, Harper Collins, New York, 2001, 182 s.). Na str. xxxvii píše: „Nikdy jsem nezastíral fakt, že jsem jej [MacDonalda] považoval za svého učitele; mám za to, že jsem nikdy nenapsal knihu, v níž bych z něj necitoval.“

6 např.: Tolkien, John Ronald Reuel: „O pohádkách“, in: *Příběhy z čarovné říše*, 1. vydání, přeložil Jan Čermák, Mladá fronta, Praha, 1997, s. 108.

7 Lewis v předmluvě k MacDonald: *An Anthology* píše: „Málo jeho románů je dobrých a žádný není velmi dobrý.“ (str.

souvislosti s ústupem modernismu a obnoveným zájmem o pohádky, mýty a fantastiku pozorovat vlnu čtenářského a badatelského zájmu o spisovatelovu tvorbu – respektive o její méně rozsáhlou ne-kazatelskou a ne-realistickou část.

Tato práce se nebude zabývat uměleckými kvalitami MacDonalдова literárního odkazu. Budu se věnovat tématu religionisticky relevantnějšímu – tedy onomu originálnímu spojení kalvínských a romantických vlivů v jeden celek. Taková syntéza je čímsi nezvyklým a nečekaným, co je už pro samu odlišnost obou slučovaných prvků těžko dosažitelné. Jako taková je jistě hodna zkoumání.

1.2. Užší vymezení tématu a struktura práce

Romantismus a kalvinismus jsou komplexní pojmy s rozostřenými okraji. Bez jasného vymezení se snadno změní ve vágní slova, jejichž obsah je možno dle potřeby ohýbat a měnit. Není snadné přijít s uspokojivým neredukujícím určením.

Vedle tohoto metodologického úskalí je zde ještě druhé. George MacDonald totiž nikdy nevypracoval systematickou sumu svých názorů. Celistvého obrazu jeho myšlení není možné dosáhnout jinak než podrobným zkoumáním celého jeho obsáhlého literárního odkazu. Na to ročníková práce neposkytuje dostatek prostoru.

Bude tedy nutné onu úvodní otázku po povaze syntézy poněkud usměrnit. A to pokud možno tak, aby se cíl zkoumání nevytratil ze zřetele. Následná precizace tématu, která by měla především projasnit postup zkoumání, omezí předmět této práce dvěma cestami:

Nejprve z hlediska obsahu: Jedním způsobem, jak zkoumat syntézu, je popis a rozbor jejích jednotlivých aspektů. K takovému podniku zde není dostatek místa. Druhou možností je nalézt klíčový motiv – nejlépe místo nesouladu, v němž se slučované prvky zásadně odlišují – a jemu se podrobně věnovat. Právě tento přístup jsem se zde rozhodl uplatnit – a to s vědomím, že ani svou případnou hloubkou nenahrazuje šíři záběru prvního a není z něj nijak možné vyvozovat závěry o povaze celku, které by nebyly jen podloženou spekulací. Oním zásadním motivem, na jehož pozadí budu MacDonalďovu syntézu zkoumat, je láska. Její pojetí v kalvinismu a romantismu se zásadně odlišují a tento spor je v autorově myšlení často reflektován. Abych však jen ke dvěma vágním slovům nepřidával třetí ještě vágnější, bude nutné provést upřesňující určení. Druhá kapitola této práce bude tedy věnována účelovému vymezení dominantních motivů lásky v kalvinismu a romantismu.⁸

Dále své téma omezím z hlediska rozsahu: V MacDonalďově díle zaujímají zvláštní místo dva již zmíněné mytopoetické příběhy pro dospělé – *Phantastes* (1858) a *Lilith* (1895).⁹ Jeden je autorovou první vydanou prózou, druhý jednou z posledních. Mezi nimi se rozpíná dlouhé období realistických románů. Přičemž v několika z nich, zvláště v tzv. „třech teologických románech“¹⁰ se spisovatel otevřeně vyrovnává s kalvinismem a podobně činí i v některých z publikovaných kázání. Přesto se zde více věnuje otázkám morálním než věroučným. Naproti tomu právě fantastická literatura mu poskytla prostor k svobodnému představení vlastní vize v její celistvosti. Předmětem mého zájmu zde bude výhradně kniha *Phantastes*,

xxxiii). Hodnocení se však mění jakmile se posuzují nikoliv kvality literární, ale mytopoetické: „MacDonald je největším géniem tohoto typu, jakého znám.“ (str. xxxi). Pro rozlišení mýtu a literatury viz str. xxviii-xxxii.

8 Absolutní určení zde není vůbec možné a hledání významového rozsahu jednotlivých slov by mohlo být předmětem další práce, již však mimo sféru religionistiky. Považuji tedy za vhodné pouze osvětlit vlastní užití uvedených pojmů.

9 MacDonald, George: *Lilith*, 1. vydání, z anglického originálu (Eerdmans Publishing, Grand Rapids, Michigan, 1964) přeložil Milan Žáček, doslov napsal Michal Peprník, Aurora, Praha, 2001, 258 s.

10 viz Wolff, *The Golden Key*, s. 180-265.

jednak proto, že pochází z období, kdy autor nejvíce čerpal z romantismu a také z toho důvodu, že je v ní problematika nesourodých podob lásky nejotevřeněji artikulována. Pojmovým aparátem vymezeným ve druhé kapitole se tedy v kapitole následující pokusím knihu interpretovat.

1.3. Otázka religionistického přístupu

Předmětem zkoumání mi bude teologické myšlení na pozadí literárního díla. Je tedy vůbec možné označit takovou práci za religionistickou?

Pozitivní určení hranic „religionistické metody“ a „religionistického tématu“ lze vzhledem roztržité povaze oboru podat jen obtížně. Mohu však použít negativní vymezení vůči literární vědě, teologii a psychologii, jejichž prismatickým téma uchopit nemíním:

a) literární věda: Do této kategorie spadá většina vědeckých i populárních prací o MacDonaldu. Táhne se po umělecké hodnotě jeho díla, případně po tom, kým byl autor ovlivněn a koho sám ovlivnil. Žádnou z těchto otázek zde nevznáším.

b) teologie: Zabývá se MacDonalduvým vztahem k ortodoxii a klade otázku po pravdivosti. V populárnější podobě se pak zajímá o způsob, jímž autorovo dílo může obohatit duchovní život křesťana. Nic z toho není v kompetencích religionistiky ani v zájmu této práce.

c) psychologie: Bohatá symbolika MacDonalduvých mytopoetických próz se nabízí k hlubinně psychologickým výkladům. Byly učiněny pokusy z freudiánských i jungiánských pozic. Interpretují spisovatelovo dílo a případně i jeho život z hlediska myšlenkových systémů zmíněných psychologů. To může být inspirativní, nicméně mým cílem v této práci není zkoumání lidského podvědomí, nýbrž vědomých náboženských výpovědí, jejich významu a smyslu.

Budu tedy psát o literárním díle, aniž bych se soustředil na jeho literární kvality. Budu se věnovat MacDonalduvým teologii, aniž bych se chtěl stát teologem. Troufám si tedy řešit své poněkud pomezí téma v rámci religionistiky, oboru též poněkud pomezí.

1.4. Literatura

Budu pracovat především s primárními texty: se samotnými *Phantastes*, případně s ostatní MacDonalduvou prózou a kázáními. Ze sekundární literatury pojednávající v širší perspektivě o různých aspektech spisovatelova života a díla jsem využil dvou monografií. První je práce Roberta Lee Wolffa *The Golden Key: A Study of the Fiction of George MacDonald* z roku 1961, která stojí na počátku vlny zájmu o MacDonalduvu tvorbu v posledních čtyřiceti letech. Autor podává řadu užitečných informací o spisovatelově životě a o zdrojích, z nichž čerpal. V interpretacích samotného díla vychází z freudiánské psychologie. Z této perspektivy – skrze oidipovský komplex, touhu po smrti a rozličné frustrace – odvážně a poněkud redukcionisticky vykládá i *Phantastes*. Spíše než náboženství zajímá Wolffa MacDonalduv rodinný život, jeho podvědomé touhy a sny.

Práce profesora Rollanda Heina *The Harmony Within: The Spiritual Vision of George MacDonald* z roku 1982 je ve spekulacích střídmější a poskytuje více prostoru náboženským otázkám. Stojí však na

východiscích protestantské teologie a – jak už název napovídá – zabývá se spíše duchovním užitkem z četby MacDonaldových knih než vědeckou analýzou. I Hein věnuje jednu kapitolu rozboru *Phantastes* – ta je nicméně spíše shrnutím děje než výraznou interpretací.

Z odborných článků zůstala značná část mimo můj dosah – a to konkrétně ty, které byly publikovány v úzce specializovaných časopisech nedostupných v knihovnách ani přes internetové databáze.¹¹

¹¹ Jedná se hlavně o tři periodika: o časopis *Mythlore*, jenž je vydáván The Mythopoetic Society (<http://www.mythsoc.org/mythlore.html>), o *SEVEN: Anglo-American Literary Review* publikovaný na Wheaton College v Illions (<http://www.wheaton.edu/learnres/wade>) a o *Journal of the George MacDonald Society* (<http://www.macdonaldsociety.org>).

2. Láska v romantismu a kalvinismu

2.1. Sehnsucht - láska v romantismu

S vymezením romantismu je potíže. Toto slovo má v jednotlivých oborech od literární vědy až po politologii různé významy a jeho konotace se různí též geograficky, jazykově a kulturně. Německý badatel Gerhard Schulz v souvislosti s tímto problémem v úvodu knihy *Romantika: dějiny a pojem* upozorňuje, že „romantika“ a „romantický“ jsou proteovská slova, která lze definovat či u kterých lze rozhodnout o jejich přesném významu jenom v jejich konkrétních funkcích, ale nikoliv obecně.¹²

Pokusím se zde o právě jedno takové vymezení s ohledem na romantickou lásku, již zde chápu ne jako běžně užívané slovní spojení budící řadu asociací, nýbrž jako pojem.¹³ Užívám jej v tom smyslu, jaký má na mysli Rolland Hein, když tvrdí, že pro německé romantiky je „nejdůležitější stránkou lidského nitra touha po věčném a nekonečném – jistý druh duchovní lásky, jež člověka táhne k božskému.“¹⁴

Podobné určení najdeme i u C. S. Lewise v doslovu ke třetímu vydání knihy *The Pilgrim's Regress*. Autor zde popisuje sedm různých významů slova romantismus a doplňuje je o vlastní osmý, jenž je založen na „zkušenosti intenzivní touhy.“¹⁵ Ta se liší od ostatních podob toužení jednak tím, že „jakkoli je pocit chtění naléhavý až bolestný, je zakoušen jako v jistém smyslu požitek.“¹⁶ Tato touha totiž, „i když zde není naděje na dosažitelné uspokojení, zůstává oceňována a dokonce je stavěna nad všechno ostatní na světě.“¹⁷ Jejím základním rysem je neukojitelnost – ať už je její objekt jakýkoliv, ve chvíli, kdy je dosažen, není satisfakce o nic blíže, než byla prve. Spíše naopak: přiblížení k vytouženému přináší zklamání, neboť ukazuje, že to nalezené vlastně není tím hledaným.

Též Corbin Scott Carnell vidí v této touze ústřední znak romantismu. Stejně jako Lewis pro ni užívá německého termínu Sehnsucht a popisuje ji jako „pocit odloučenosti od předmětu toužení“, jako „nepokojné prahnutí, jež ukazuje stále dál.“¹⁸

Sehnsucht¹⁹ obsahuje vždy zároveň radostně extatickou i melancholickou stránku. Nikdy není jen jedním bez druhého. Anglický romantický básník William Wordsworth o této ambivalenci hovoří jako o „aching joys“.²⁰

Pro tuto touhu se stává obrazem ideálu leccos – žena, krajina, sen, vzpomínka, utopie, představa

12 Schulz, Gerhard: *Romantika. Dějiny a pojem*, 1. vydání, z německého originálu *Romantik: Geschichte und Begriff* (C.H Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1996) přeložil Martin Hořák, Paseka, Praha a Litomyšl, 1999, s. 5.

13 Gerhard Schulz (*Romantika*, s. 102.), jehož práce se přísně snaží oddělit romantiku jako obecně užívané slovo od romantiky jakožto pojmu upozorňuje, že „[p]ojem 'romantické lásky' pozbývá oprávněnosti tam, kde vazba ke křesťansko-romantické kultuře a s ní spojené snahy sakralizovat lásku ztrácejí svůj účinek a přesvědčivost.“ V tomto smyslu tedy nemá romantická láska nic společného s hollywoodskými filmy ani s červenou knihovnou.

14 „To them [German Romantics] the most important aspect of man's inner being is his yearning after the eternal and the infinite – a type of spiritual love which draws man towards the divine.“ Hein, *The Harmony Within*, s. 7.

15 „The experience of intense longing.“ Lewis, C. S.: *The Pilgrim's Regress*, Geoffrey Bless Ltd., London, 1996, s. 202.

16 „(...) though the sense of want is acute and even painful, yet the mere wanting is felt to be somehow a delight.“ Lewis, *The Pilgrim's Regress*, s. 202.

17 „[This desire] even when there is no hope of possible satisfaction, continues to be prized, and even to be preferred to anything else in the world (...).“ Lewis, *The Pilgrim's Regress*, s. 202.

18 „A sense of separation from what is desired, a ceaseless longing which always points beyond (...).“ Carnell, Corbin Scott: *Bright Shadows of Reality*, Eerdmans Publishing, Grand Rapids, Michigan, 1974, s. 23.

19 Abych se vyhnul vágnosti obecněji užívaných slov, budu pro romantickou lásku nadále užívat zavedené označení Sehnsucht.

20 „bolestné radosti“, „Lines Composed a Few Miles Above Tintern Abbey, on Revisiting the Banks of the Wye During a Tour, July 13, 1798“ in: Wordsworth, William: *Selected Poems*, Penguin Books, London, 1996, s. 129.

zlatého věku nebo dětství. Ať už je však cíl naplnění prisouzen čemukoliv, uniká při každém pokusu o přiblížení, o přivlastnění nebo o racionální uchopení. Všechno to, co okouzluje, se pod dotekem rozplývá.²¹ Ale romantik se žene dál a hledá nové předměty touhy, jen aby neupadl do všednosti. Staví ideál, jakkoliv nedosažitelný, nad „jistoty“ majetku, rodiny nebo kariéry. Snad nic jej neděsí více než – řečeno opět s Wordsworthem – „úporné zvyky každodennosti.“²²

K věčně nenaplněné Sehnsucht tedy bytostně patří cesta, která v romantismu nejčastěji vede od ideálu k zklamání a od zklamání k dalšímu ideálu. Odtud potom typ romantického tuláka, jakým je Byronův Childe Harold²³ nebo jeho obdoba – nestálý milovník don Juan, jež výborně vystihl E. T. A. Hoffmann ve stejnojmenné povídce.²⁴ Tato cesta ale nemusí být jen neutuchající touhou. Může být také platónským vzestupem od jednotlivého věci až k plnosti dokonalých forem – do světa idejí, případně k Bohu. V jiném pojetí pak může naopak přivádět k žádostivosti jsoucna velmi konkrétních jako je tomu v Keatsově sonetu „Pro Fanny“.²⁵

Sehnsucht dle definice ukazuje stále za sebe a dál. Ne všichni ji však následují stejným směrem. Metaforicky řečeno: pro jedny je vzestupem vzhůru, pro druhé sestupem dolů a pro další postupem stále vpřed. S těmito různými variantami se setkáme i v *Phantastes*, což není překvapující, pokud uvážíme, že MacDonald byl přímo ovlivněn určujícími postavami německého a anglického romantismu – zejména Wordsworthem, Hoffmannem a Novalisem.²⁶

Sehnsucht může být považován za esenci romantiky. Přesto je nutné mít na paměti, že takové určení je jen jedním z možných a nechává stranou řadu důležitých aspektů romantického hnutí přelomu 18. a 19. století; zároveň zahrnuje mnohé osobnosti a směry jiných epoch.

2.2. Milost – láska v kalvinismu

Na rozdíl od unikavé a těžko uchopitelné romantiky vznikal kalvinismus od počátku jako systém a takto bývá svými představiteli také chápán. Spisy Jana Kalvína, zejména jeho ústřední dílo *Christianae religionis institutio* (1536-1559), jsou systematizovaným zpracováním reformační teologie.²⁷ Také pět základních východisek kalvínské věrouky schválených na synodu v Dortrechtu v letech 1618-1619 lze pojímat jako řadu konsekvencí plynoucích z jedné základní premisy, jíž je podle reformovaného teologa H. Henryho Meetera „naprostá boží suverenita“.²⁸ Kalvinismus je tak vystavěn jako „organický celek s

21 „Yea, all, that now enchants thee, from the day / On which it should be touched, would melt away.“ „Admonition“ in: Wordsworth, *Selected Poems*, s. 151.

22 „úporné zvyky každodennosti“ (přel.: Zdeněk Hron - *Jezerní básníci*, Mladá fronta, Praha, 1999, s. 21.); „Lines Composed a Few Miles Above Tintern Abbey, on Revisiting the Banks of the Wye During a Tour, July 13, 1798“ in: Wordsworth: *Selected Poems*, s. 130.

23 srv. též úvodní verše básně „To the Daisy“ in: Wordsworth, *Selected Poems*, s. 67.

24 „Juana vzněcovaly nároky na život, jaké zplodilo jeho tělesné a duchovní ustrojení, a věčná palčivá touha, jíž kypěla jeho krev a řítila se žilami a poháněla jej, aby lačně a neúnavně chápal se všech jevů pozemského světa, v marné naději, že mu poskytnou uspokojení! (...) Bez oddechu pádil od sličné ženy k ještě sličnější; až k přesycenosti, až k ničivému opojení jejími půvaby s největší horoucností oddával se požitku; ustavičně se domníval, že byl ve volbě podveden; ustavičně doufal, že snad našel ideál konečného uspokojení, a tak donu Juanovi veškerý pozemský život nemohl posléze nepřipadat mdlý a plochý (...).“ Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus: *Princezna Brambilla a jiné povídky*, přeložil Hanuš Karlach, Mladá fronta, Praha, 2003, s. 194-5.

25 „Nic není dost – já tebe celou chci, / tu spanilost, ta ústa, ruce krásné, / chuť lásky v polibku, ty oči jasné, / ta teplá prsa se sty rozkoší / - tvou duši! - Smiluj se – já musím mít tě, / nesmíš si ani atom ponechat - (...).“ Keats, John: *Když mraky září*, přeložila Jana Hauková, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha, 1961, s. 33.

26 viz Hein, *The Harmony Within*, s. 6, 55, 146, 153. Též Wolff, *The Golden Key*, s. 10-11, 42-5, 47-50, 78, 375-8.

27 Filipi, Pavel: *Křesťanstvo. Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*, 3. upr. vydání, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2001, s. 127.

28 „(...) absolute sovereignty of God (...)“ Meeter, H. Henry: *The Basic Ideas of Calvinism*, 6. vydání, revidoval Paul A.

jedním fundamentálním principem jakožto společným kořenem“.²⁹ Z tohoto kořene vyrůstá strom, který zasahuje nejen do teologie, nýbrž též do sféry etické, politické, kulturní a sociální.

Základní teologické důsledky reformy křesťanství založené na zásadním teocentrismu lze dobře ukázat právě na pěti závěrech dortrechtského synodu³⁰:

- 1) naprostá hříšnost - Člověk nejenže není schopen vlastními silami dospět ke spáse a ospravedlnit se před Bohem, což by oslabilo boží suverenitu, ale je dokonce natolik padlý, že ani nemá zájem hledat pravdu a pouze bloudí.
- 2) nepodmíněné vyvolení - Spása člověka tedy nutně závisí na Bohu, který sám jedny nepodmíněně určil k záchraně a druhé k zatracení.
- 3) omezené smíření - Tímto spásným aktem byla smrt Ježíše Krista na kříži, skrze níž mohli být s Bohem smířeni pouze vyvolení.
- 4) neodolatelná milost - Vyvolení nejenže nemohou ke své spáse vlastní aktivitou nijak přispět, ale dokonce mohou být spaseni i navzdory sobě samým.
- 5) vytrvalost svatých - Ten, kdo byl takto jednou Bohem určen ke spáse, nemůže odpadnout od víry.

Podle Pavla Filipiho tak v „ústředních člancích stojí kalvinismus spolu s luterstvím na pozicích klasické evropské reformace. Také zde je výchozím bodem svrchovaná, z lidské strany ničím nepodmíněná Boží milost.“³¹ Jedná se zde tedy o lásku jakožto svobodný a nezasloužený boží dar, který křesťan přijímá. V odpověď na něj nedokonalou nápodobou těžce lásky miluje své bližní, včetně nepřátel. Sám vyvolený křesťan je totiž v důsledku Adamova pádu božím nepřítelem a jen láskyplným božím zásahem může být spasen. Na nezaslouženou milost má odpovídat v duchu evangelijní výzvy „zadarmo jste dostali, zadarmo dejte“ (Mt 10,8).

V kalvinismu je toto reformační učení dovedeno do závazných teologických i eklesiologických důsledků. Některé z nich George MacDonald ostře odmítal. Stavěl se zejména proti naukám o nepodmíněném vyvolení a omezeném smíření, které dle jeho názoru nejsou v souladu s ideou milujícího Boha.³² Stejně tak zpochybňoval učení o věčném pekelném trestu.

Přestože takto narušil důležité konsekvence kalvínského systému, základní premisu neodmítl zcela a jeho pojetí zůstává teocentrické.³³ Aby se nedostal do rozporu, musel systém znovu z jiné strany vyvážit. Způsob, jakým tak učinil, se pokusím ukázat na rozboru *Phantastes*. V tuto chvíli je důležitá zejména skutečnost, že MacDonald byl, i přes všechny heterodoxní prvky své teologie, formován kalvínským křesťanstvím. Nezůstal tedy neovlivněn náhledem na lásku, jež je chápána primárně jako nepodmíněný dar v podobě milosti a sekundárně jako nesobecká služba bližnímu.

Marshall, Baker Book House, Grand Rapids, Michigan, s. 18.

29 „(...) is an organic whole with one fundamental principle as the common root.“ Meeter, *The Basic Ideas of Calvinism*, s. 15.

30 North, James B.: *Dějiny církve od Letnic k dnešku*, 1. vydání, přel. Bohuslav Procházka a Rostislav Matulík, Návrat domů, Praha, 2001, s. 159.

31 Filipi, *Křesťanstvo*, s. 128.

32 Hein, *The Harmony Within*, s. 10.

33 Nelze zde však hovořit o suverenitě, neboť Bůh je vázán svou láskou k člověku (viz. kapitoly 4.3. a 4.4.). Též srv. Wolff, *The Golden Key*, s. 261-2.; Hein, *The Harmony Within*, s. 28.

2.3. Erós a agapé

Na základě předchozího vymezení je patrné, že mezi oběma pojetími lásky panuje napětí.

Sehnsucht je touhou, která – byť by i vzhlížela k Bohu – zůstává bytostně lidským zájmem. I ve svých nejušlechtlejších podobách je antropocentrická. Kalvínský koncept milosti naopak směřuje od Boha k člověku, a toužení zde tedy nemůže mít význam prostředku duchovního vzestupu. Tento křesťanský systém neposkytuje prostor pro spiritualizaci aspirací, neboť lidská bytost je bytostí zkaženou a její cesty jsou jen blouděním a marným úsilím o štěstí – nikdy ne poutí k náležitému cíli.³⁴

Svár mezi dvěma podobami lásky najdeme jinými slovy vyjádřený též v slavné práci luterského teologa Anderse Nygrena *Agape and Eros* z let 1932-1939.³⁵ Tato kniha je jedním z ustavujících děl filosofické a teologické reflexe lásky ve 20. století. Zároveň se stala terčem polemických reakcí ze strany protestantských i katolických myslitelů.³⁶ Nygren proti sobě ostře staví dva fundamentální motivy lásky: jeden křesťanský, jež označuje termínem „agapé“, a druhý, nazvaný „erós“, který je spojen s různými podobami pohanství, s platonismem a s řeckou filosofií vůbec. Čistou agapé autor nachází u Pavla z Tarsu a poté až u Luthera, zatímco dějiny starověkého a středověkého křesťanství jsou zcela (např. u Origéna, Klementa Alexandrijského či u Pseudodionýsia Areopagity) nebo částečně (u Augustina a ve scholastice) prodchnuty erótem. Spor o pravdivost této teze nepatří do religionistické práce. Důvodem, proč zde Nygrenovu práci uvádím, nejsou autorovy teologické názory, nýbrž způsob, jímž proti sobě staví oba motivy lásky. Jejich základní spor uvádí v tabulce³⁷:

34 Zatímco tedy „romantiku“ Dantu Alighierimu byla láska k Beatrice zrcadlem lásky k Bohu, protestantskému básníku Phillippu Sidneymu – výraznému představiteli protestantské větve evropského myšlení – mohla být milovaná Stella pouze bytostí z masa a kostí určenou ke svedení, nikoliv žebříkem k transcendentnu. Srv. Sidney, Philip: *Astrofel a Stella*, přeložili Alois Bejblík a Gustav Franci, Odeon, Praha, 1987, s. 161.

35 Nygren, Anders: *Agape and Eros*, ze švédského originálu *Eros och agapé* do angličtiny přeložil Philip S. Watson, The Westminster Press, Philadelphia, 1953, 764 s.

36 Z protestantských pokusů o reakci jmenujme knihu Daniela Day Williamse *The Spirit and the Forms of Love*, jež vychází z procesuální teologie. Z katolické strany pak byla patrně nejvýznamnější odpověď Martina Cyrila d'Arcyho, SJ (*The Mind and Heart of Love*).

37 Nygren, *Agape and Eros*, s. 210.

<ul style="list-style-type: none"> - Erós je zištnou touhou. - Erós je pohybem vzhůru. - Erós je cestou člověka k Bohu. - Erós je lidským úsilím: předpokládá, že spása je v rukou člověka. - Erós je sebestřednou láskou, je velmi vznešenou formou sebeprosazení. - Erós se pro sebe snaží získat život – život božský a nesmrtelný. - Erós je vůlí získat a vlastnit, jež závisí na potřebě a chtění. - Erós je přednostně <i>lidskou</i> [zvýr. Nygren] láskou; Bůh je <i>objektem</i> [zvýr. N.] erótu. I tehdy, když je přisouzen Bohu, je utvářen po vzoru lidské lásky. - Erós je určován podle kvality, krásy a hodnoty svého objektu; není „spontánní“, nýbrž „vyvolaný“ a „motivovaný“. - Erós <i>rozpoznává hodnotu</i> [zvýr. N.] ve svém objektu – a tu pak miluje. 	<ul style="list-style-type: none"> - Agapé je obětujícím se sebevydáváním. - Agapé sestupuje dolů. - Agapé je cestou Boha k člověku. - Agapé je boží milostí: spása člověka je v rukou božské lásky. - Agapé je nesobecká láska; neusiluje o vlastní užitek, sama se rozdává. - Agapé žije život boží, tudíž má odvalu o něj přijít. - Agapé je svoboda v rozdávání, jež se zakládá na hojnosti a nadbytku. - Agapé je především <i>boží</i> [zvýr. N.] láskou; Bůh <i>je</i> [zvýr. N.] agapé. I když je tehdy, když je přisouzena člověku, je utvářena po vzoru boží lásky. - Agapé je nezávislá ve vztahu k svému objektu a je směřována stejně tak ke „zlým“ i k „dobrým“. Je spontánním a nemotivovaným „přetékáním“. - Agapé miluje – a tak vytváří hodnotu v milovaném objektu.
---	--

Toto rozlišení, jakkoliv není nezaujaté, velmi dobře postihuje napětí mezi Sehnsucht a kalvínským konceptem milosti. Nygrenova studie zde však nemá být jen zajímavým příkladem systematického zpracování sporu, jež jiným jazykem a s jinými důsledky řeší i George MacDonald v *Phantastes*, nýbrž může být pro tuto práci užitečná i dalším způsobem.

Pojmy erótu a agapé jsou vhodnými analytickými prostředky, neboť jsou postaveny na vzájemné ostré diferenci. V textu tedy budu využívat termínů milosti a agapé jako označení pro kalvínské pojetí lásky vymezené v kapitole 2.2.³⁸ Namísto erótu, který je u Nygrena ostatně definován povětšinou negací jako logický doplněk a protipól agapé, volím termín Sehnsucht, který je také již zavedený a v souvislosti s romantismem přesnější.

Nygrenovo rozlišení zde nicméně nebude jen analytickým prostředkem, ale především prostředkem srovnání. Vyhraněně reformační pohled švédského teologa na problematiku lásky odpovídá přístupu, v jehož duchu byl MacDonald v dětství formován a proti němuž se později ve svém díle vymezoval, když namísto ostrých diferencí mezi erótem a agapé usiloval se o syntetičtější pojetí lásky. Přímá komparace Nygrenových a MacDonalдовых názorů tak může pomoci osvětlit zkoumané téma.

³⁸ Ačkoliv Nygren milost a agapé nerozlišuje, v přítomné práci je však první termín užit obvykle tehdy, když se hovoří o Bohu, kdežto druhý spíše ve spojitosti s člověkem.

3. Forma a struktura *Phantastes*

3.1. Forma *Phantastes*

Phantastes jsou knihou z hlediska žánru obtížně zařaditelnou. Najdeme v ní prvky alegorie, rytířské romance i pohádky. Sám MacDonald ji v podtitulu k prvním vydáním označil za „pohádkovou romanci pro muže a ženy.“³⁹ Michelle Eilers ji zase spojuje s počátky fantasy literatury.⁴⁰ Obhajitelný byl i pohled, který by ve vyprávění viděl iniciační příběh, jakousi fantastickou podobu Bildungsromanu, v němž legálně již dospělý hrdina hledá cestu k dosažení duchovní zralosti.⁴¹

Problematictější je názor zastávaný Linem Carterem, podle nějž je kniha „vážným pokusem o popis světa snů.“⁴² Takovéto mínění by mohlo být podpořeno epizodičností a jistou surreálností děje. Pod chaosem na povrchu se však nabízí několik rovin souvislého smysluplného uchopení, skrze něž zdánlivě surreálné prvky získávají symbolický význam. Cesta pohádkovou říší zde není náhodná, nýbrž má směr. Příběh je snovým, pokud sen chápeme jako opis pro stav úžasu a překvapení, ne však tehdy, pokud jím rozumíme cosi náhodného, neuspořádaného a ve vztahu k „bdělé realitě“ méně skutečného. MacDonald zdůrazňoval, že fantastické světy mají mít svá pravidla – sice odlišná od těch, jež platí v našem světě, avšak přesto pravidla. Bytosti, zvyky i fyzikální zákony zde mohou být smyšlené, ale musejí dávat smysl ve vztahu k celku i k sobě navzájem.⁴³ Ani samotná imaginace není svévolným a chaotickým procesem. Dává totiž myšlence tvar a člověk je tak právě skrze ni nejvíce podoben Bohu jakožto stvořiteli. Jakkoliv je lidské tvoření ve srovnání s božským odvozené a je spíše přetvářením, je zároveň nepostradatelné. Na imaginaci závisí nejen umění, ale také věda nebo jazyk.⁴⁴

I označení *Phantastes* za alegorii nebo za fantasy je nutné odmítnout, třebaže v knize najdeme elementy obojího. Alegorie v čisté podobě je žánrem, v němž se abstraktní koncepce odívají do hávu konkrétních věcí a událostí. Ty jsou „průhledné“, odkazují zcela za sebe k universu racionálních výpovědí; odříznuty od něj postrádají jasný smysl.⁴⁵ Na opačné straně stojí fantasy jakožto populární literatura, v níž jsou konkrétní věci pouze konkrétními věcmi a neodkazují nikam. *Phantastes* pak lze zařadit kamsi mezi oba extrémní do žánru mytopoetické prózy. Ta vědomě pracuje se symboly, které nejsou *jen* konkrétními věcmi, ale nejsou ani uspokojivě převeditelné na abstrakce.⁴⁶

V MacDonaldově próze nalezneme sakramentální pojetí přírody.⁴⁷ Tu Bůh stvořil ke svému obrazu stejně jako člověka. Lidská bytost, která na ni hledí, v ní tedy může spatřovat odraz vlastního nitra i povahy stvořitele. Spisovatel věří v těsnou souvislost mikrokosmu a makrokosmu: „Svět je (...)

39 „A Faerie Romance for Man and Woman.“

40 Eilers, Michelle L.: „On the Origins of Modern Fantasy“, in: *Extrapolation*, Kent, vol. 41, is. 4, 2000, 21 s.

41 srv. Hein: *The Harmony Within*, s. 119. Viz též: Eilers, „On the Origins of Modern Fantasy“.

42 „[Phantastes is] a serious attempt to describe the world of dreams (...).“ MacDonald, George: *Phantastes*, předmluvu napsal Lin Carter, Ballantine Books, New York, 1970, s. vii.

43 Výjimkou jsou etická pravidla: „In physical things a man may invent; in moral things he must obey—and take their laws with him into the invented world as well.“ MacDonald, George: „The Fantastic Imagination“, in: *Dish of Orts*, Sampson Low, Marston, London, 1895. (cit. podle: http://www.george-macdonald.com/fantastic_imagination.htm).

44 MacDonald, George: „The Imagination. Its Functions and Its Culture“, in: *Dish of Orts*, Sampson Low, Marston, London, 1895. (cit. podle: <http://www.george-macdonald.com/imagination.htm>).

45 Srv. MacDonaldovu poznámku v eseji *The Fantastic Imagination*: „He must be an artist indeed who can (...) produce a strict allegory that is not a weariness to the spirit.“

46 Srv. Zuck, John E.: „Religion and Fantasy“, in: *Religious Education*, vol. 70, is. 4, 1975, s. 586-604. s. 595.

47 O svátostech (lat. *sacramentum*) se v teologii hovoří jako o „vnějších znacích vnitřní milosti“. srv. Hein, *The Harmony Within*, s. 44-53.

člověkem obráceným naruby..⁴⁸ V *Phantastes* se ani jednou nevyskytne slovo Bůh, o to častější je apostrofování přírody vnímané jako zrcadlo božství.⁴⁹

Z MacDonaldova pojetí literární tvorby pak lze vyvodit pro tuto práci dva podstatné důsledky:

a) Žánr *Phantastes* a jeho výše uvedené předpoklady jsou implicitní polemikou s kalvinismem. Systém kalvínského náboženství může své učení vtělit do věroučných traktátů jako je tomu u Kalvínových spisů, případně do alegorie, ve které jsou abstraktní koncepce personifikovány a stále zůstávají přístupné analýze.⁵⁰ MacDonaldovo mytopoetické vyprávění naopak nedůvěřuje schopnosti racionálních konstrukcí postihnout realitu v plnosti a spoléhá na prostředky imaginace, symbolu a mýtu. Najdeme zde větší důraz na univerzalitu stvoření než na partikulárnost křesťanského zjevení zachyceného v Bibli. Milost do světa vstupuje nejen skrze dějiny Izraele, skrze Ježíše Krista a posléze skrze církve, ale též skrze svátostně pojatou přírodu.

Pro reformační myšlení je mytopoetická literatura problematická, neboť stojí na předpokladu, že lidská přirozenost není zkažená zcela. Schopnost číst významy v přírodě, nacházet analogie s vlastním nitrem a toto vše uvádět do souvislosti s povahou stvořitele, implikuje možnost, že člověk z vlastních sil dokáže alespoň do jisté míry jít po duchovní cestě správným směrem i bez biblického zjevení. Takto je oslabena nauka o naprosté hříšnosti i teocentrický základ kalvínského systému. Pro Anderse Nygrena by se jednalo o další příklad erótu šplhajícího z vlastních sil do nebe.

Zde se dotýkáme podstatného problému. MacDonald nemohl napsat mytopoetickou knihu bez alespoň částečného zpochybnění učení o naprosté hříšnosti. Bez tohoto by – jak se pokusím ukázat na rozboru *Phantastes* – nebyla jeho syntéza kalvinismu a romantismu vůbec možná. Spisovatelovo pojetí nicméně zůstává teocentrické: Bůh stvořil přírodu, v ní působí svou milostí a skrze ni k sobě lidské bytosti přivádí.

b) Mytopoetický příběh nelze adekvátně převést na myšlenky, názory a koncepce, jež by bylo možné jednoznačně vyložit a analyzovat. MacDonald odmítal poskytovat návod ke čtení svých knih: „(...) [P]okud neumím nakreslit koně, nebudu přeci psát TOTO JE KŮŇ, pod to, o čem jsem se pošetile domníval, že by to jím mělo být. Jakýkoliv klíč k imaginativnímu dílu by byl téměř, pokud ne zcela, nesmyslný.“⁵¹ Pokusy o výklad jsou možné, vždy však říkají méně než samotné vyprávění, které lze na základě jeho symbolické povahy číst na několika rovinách. MacDonald se domníval, že „[p]ravé umělecké dílo musí mít mnoho významů. Čím opravdovější je, tím více jich bude mít.“⁵²

Rollandu Heinovi tedy může být v *Phantastes* hlavním tématem problém střetu mezi lidským

48 „For the world is (...) the human being turned inside out.“ MacDonald, "The Imagination. Its Functions and Its Culture", in: *Dish of Orts*.

49 Například: „matka Příroda“ („mother Nature“), s. 123; „duch Přírody“ („the spirit of Nature“), s. 146; „duše Přírody“ („the soul of Nature“), s. 172; „inkarnace Přírody“ („an incarnation of Nature“), s. 281. Knihu zde i nadále v textu cituji podle internetové verze vydání z roku 1905 (George: *Phantastes. A Faerie Romance for Men and Woman*, Arthur C. Fifield, London, 1905, 320 s. (cit. podle: <http://etext.lib.virginia.edu/toc/modeng/public/MacPhan.html>)). Vydání z roku 1970, o němž jsem se dříve zmínil v souvislosti s předmluvou Lina Cartera, totiž nevhodně vynechává většinu veršů a narušuje tak stavbu díla.

50 Příkladem takové alegorie může být Bunyanův *The Pilgrim's Progress*.

51 „[I]f I cannot draw a horse, I will not write THIS IS A HORSE under what I foolishly meant for one. Any key to a work of imagination would be nearly, if not quite, absurd.“ MacDonald: "The Fantastic Imagination", in: *Dish of Orts*.

52 „A genuine work of art must mean many things; the truer its art, the more things will it mean.“ MacDonald, „The Fantastic Imagination“, in: *Dish of Orts*.

hledáním satisfakce a křesťanským nárokem na nesobeckost.⁵³ Zatímco podle Wolffa jde především o příběh o hledání matky – ať už té biologické nebo té zosobněné přírodou, přičemž ono dychtění po nekonečnu je zde sublimovanou podobou incestního sexuálního pudu.⁵⁴

MacDonald by takováto různá čtení uvítal, jakkoliv ne všechna knihu interpretují v souladu s jeho vlastním záměrem. To je ostatně nutné, neboť mytopoetické dílo, má-li mít hodnotu, musí přesahovat vědomý záměr svého autora, což však není pobídkou pro svévolné čtení. Spisovatel zde pouze konstatuje, že smysl nezávisí jen na knize samé, ale i na přístupu a kvalitách čtenáře. A kvalita, již MacDonald pro čtení mytopoetických a pohádkových textů zvláště zdůrazňoval je „být jako dítě“ („childlike“), což neznamená nutně „být dítětem“ („child“) a už vůbec ne „být dětinským“ („childish“).⁵⁵

3.2. Struktura *Phantastes*

Už bylo naznačeno, že *Phantastes* jsou svého druhu iniciačním románem. S hrdinou knihy – mladíkem Anodem⁵⁶ – se prvně setkáváme v den jeho jednadvacátých narozenin, což je v anglosaském světě věk legální dospělosti. Ta však, jak se vzápětí ukáže, nijak nemusí být dospělostí duchovní.

V narozeninový den chlapec obdrží jako součást dědictví po svém otci také klíč k starému sekretáři. Když pak zkoumá jeho nesčetné zásuvky, vystoupí z jedné maličká ženská postava, která mu oznámí, že jej čeká cesta do pohádkové říše („Fairy land“). Anodos se však již během tohoto krátkého setkání s kouzelnou bytostí stačí dopustit několika chyb.⁵⁷ Nejprve ženu považuje za přelud, neboť nikdy nic podobného neviděl. O chvíli později zase nedůvěřuje jejím slovům, protože je příliš titěrná na to, aby její řeč měla váhu. Obě tato selhání ukazují, že hrdinova dospělost je dosud omezená, neboť postrádá onu „childlike“ kvalitu. Příliš spoléhá na rozum, na vlastní omezené poznání, postrádá víru i úžas nad světem. Zbavení se těchto nedostatků bude prvním z úkolů na cestě pohádkovou říší.

Druhý úkol je také spojen s Anodovým počátečním selháním. Když se před ním drobná postava promění v ženu regulérní velikosti – podvolujíc se tak jeho „pošetilým předsudkům“⁵⁸ – mladík po ní zaplane chtíčem, neboť je to paní velmi krásná. Je varován, že dotkne-li se, bude zraněn. Smí však alespoň pohlédnout do jejích očí, což také dychtivě učiní. MacDonald jeho zkušenost popisuje takto: „[Její oči] mě naplňovaly dosud nepoznanou touhou. Z nějakého důvodu jsem si vzpomněl na matku, jež zemřela, když jsem byl ještě nemluvně. Hleděl jsem hlouběji a hlouběji až se kolem mě rozprostřely jako moře a já se ponořil do jejich vod. Zapomněl jsem, co následovalo, až do chvíle, kdy jsem se octl u okna, jehož temné závěsy byly vytažené, a stál jsem zde s pohledem upřeným na nebe plné hvězd, drobných a jiskřivých v měsíčním světle. Pode mnou se táhlo moře – strnulé jako smrt a zešedlé pod lunou, pronikající do zátok a kolem útesů a ostrovů a dále, dále, nevím kam až. Žel, nebylo to moře, ale jen

53 Hein, *The Harmony Within*, s. 55.

54 Wolff, *The Golden Key*, s. 90, 94, 108, 260.

55 MacDonald: "The Fantastic Imagination", in: *Dish of Orts*. Autor „childlikeness“ nikde nedefinuje, tento termín je nicméně v jeho díle častým tématem, které má i svou náboženskou relevanci. V jednom z kázání například píše: „God is represented in Jesus, for that God is like Jesus: Jesus is represented in the child, for that Jesus is like the child. Therefore God is represented in the child, for that he is like the child. God is child-like. In the true vision of this fact lies receiving of God in the child.“ (MacDonald, George: "The Child in the Mist", in: *Unspoken Sermons. Series One*, 1. vydání, Alexander Strahan, London, 1867. (cit. podle: http://www.johannesen.com/Sermons_SeriesI.htm)). Za pozornost stojí též článek Dona W. Kinga „The Childlike in George MacDonald and C.S. Lewis“ (in: *Extrapolation*, Kent, vol. 41, is. 4, 2000, 21 s.).

56 Jméno je transliterací řeckého slova „ἄνοδος“, jež Wolff překládá jako „pathless“, Hein pak jako „having no way“, případně jako „rising“.

57 srv. Hein, *The Harmony Within*, s. 57.

58 „foolish prejudices“, MacDonald, *Phantastes*, s. 19.

mělký močál naleštěný měsícem. 'Někde jistě takové moře musí být!', pomyslel jsem si. Líbezný hlas za mnou odvětil -- 'V pohádkové říši, Anode.'⁵⁹ Objevuje se zde tedy téma Sehnsucht – křehké touhy, která se snadno změní v chtíč a snadno se zklame ve svém cíli. To, co se zdálo být mořem, se o chvílku později ukáže být jen močalem. Přesto ne vždy a všude je na konci cesty zklamání. Pro odpověď, pro očištění tužeb a dosažení ideálu je nutné vydat se do fantastického světa zvěstovaného záhadnou ženou.

Druhý den ráno v Anodově pokoji vytryskne pramen a místnost se před jeho očima postupně promění v krajinu pohádkové říše. Mladík po dvacet jedna dní, které jemu samému připadají jako dvacet jedna let, putuje touto podivuhodnou zemí. Doba, již zde stráví opět odkazuje k tématu dosažení dospělosti

Cesta se na povrchu jeví jako sled nesouvisajících epizod. Před čtenářem defilují tu víly a skřítki, onde zase oživlé stromy a o kousek dále potom rytíři nebo obři nebo písňemi oživené panny z mramoru. Většina těchto podivných setkání není náhodná, nýbrž má charakter zkoušek. Některé z nich jsou alegorií, obvykle však platí Anodova slova: „Vysvětlovat věci v pohádkové říši nemá smysl; ten, kdo tudy cestuje se brzy odnaučí každé myšlence toho druhu a začne vše přijímat tak, jak to přichází; jako dítě, které se nenechá zaskočit ničím jsouc ve stavu trvalého údivu.“⁶⁰

59 „[Her eyes] filled me with an unknown longing. I remembered somehow that my mother died when I was a baby. I looked deeper and deeper, till they spread around me like seas, and I sank in their waters. I forgot all the rest, till I found myself at the window, whose gloomy curtains were withdrawn, and where I stood gazing on a whole heaven of stars, small and sparkling in the moonlight. Below lay a sea, still as death and hoary in the moon, sweeping into bays and around capes and islands, away, away, I knew not whither. Alas! it was no sea, but a low bog burnished by the moon. 'Surely there is such a sea somewhere!' said I to myself. A low sweet voice beside me replied -- 'In Fairy Land, Anodos.'“ MacDonald, *Phantastes*, s. 19.

60 „But it is no use trying to account for things in Fairy Land; and one who travels there soon learns to forget the very idea of doing so, and takes everything as it comes; like a child, who, being in a chronic condition of wonder, is surprised at nothing.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 46.

4. Rozbor Phantastes

4.1. Sehnsucht a její úskalí

Anodos vstupuje do pohádkové říše veden touhou po naplnění, jež je spojena zejména se dvěma cíli – s přírodou a s idealizovanou ženou. Oba motivy bývají těsně spjaty⁶¹, přesto má u každého z nich Sehnsucht odlišné důsledky. V prvním případě obvykle působí kladně, tj. zachraňuje od všednosti, uvádí v úžas, utěšuje a zároveň pobízí v cestě.⁶² V druhém platí sice totéž, navíc je zde však nebezpečí proměny touhy ve vášně („passion“), jejíž účinky jsou podle MacDonalda zhoubné.

Nejprve se zastavme nad pátou kapitolou, v níž autor popisuje probouzení ideálu. Anodos – po předcházejícím úmorném sestupu z vrcholku kopce spalovaného sluncem – nachází útočiště ve stinné jeskyni. Pod vrstvou mechu objeví průsvitnou alabastrovou stěnu a za ní obrysy lidské postavy. V té o chvíli později rozpozná tvář oslnivě krásné ženy, již se rozhodne probudit k životu. Nejprve to zkusí po vzoru prince ze Šípkové Růžky polibkem, když však neuspěje, dá své touze výraz v poezii. Zazpívá uvězněné paní trojí píseň – a skutečně – alabastr popraská a z jeho úlomků povstane žena celá z mramoru. Dříve než ji Anodos stačí oslovit, zmizí mu v lese.

Ideál se zde hrdinovi dává nalézt již v preformované podobě, avšak zcela zvnějšku dán není. Je na mladíkovi, aby postavu za alabastrem silou své imaginace probudil. Teprve on jakožto umělec předmět tvoří tím, že „romantizuje“⁶³ surovou realitu, která se mu takto stává ideálem. Ten je možné přivést k životu, nelze jej však zcela dosáhnout. Dříve než je možné dosíci naplnění, mramorová paní unikne. Bytosti jako ona mohou totiž hledaný cíl nanejvýš symbolizovat, nemohou jím samy být.⁶⁴

Nicméně Anodos se za ženou bez rozmyslu vrhá. Ve vytržení bloudí lesem, zatímco soumrak zachvacuje jeho srdce „zhuštěnou atmosférou neurčité snivé lásky a touhy“.⁶⁵ Země ho přitahuje do své náruče – touží k ní padnout a zlíbat ji.⁶⁶ Posléze konečně svou paní nachází a nechává se jí zavést do jiné lesní jeskyně. Je zde kolébán jejím vyprávěním a zdá se mu jako by oba byli součástí onoho příběhu. Co poté následovalo, si hrdina nepamatuje, čímž MacDonald s viktoriánskou cudností naznačuje, že zde došlo více než jen k duševnímu splnutí.

Ráno hrdina s hrůzou sezná, že žena, s níž strávil noc, nebyla jeho mramorová paní, nýbrž

61 Například v již zmíněné epizodě z první kapitoly, kde pohled do očí záhadné paní přivádí k vizi moře, anebo ve čtvrté kapitole, kde se chlapec setkává s „bukovou dívkou“ („beech lady“), jež je zároveň obrazem dokonalého žentství a personifikované přírody.

62 Zejména v desáté kapitole (MacDonald, *Phantastes*, s. 119-28.).

63 „Romantizace“ je terminus technicus zavedený Novalisem, u něž též nalezneme ve své době nový důraz na vůdčí poslání básníka jakožto proroka. V MacDonaldu je patrný vliv jeho pojetí poezie, která má moc přetvářet realitu.

64 Příběh je variací na řeckou báji o kyperském sochaři Pygmalionovi, jejíž zpracování najdeme i jinde ve viktoriánském umění. Zajímavé je zejména srovnání MacDonalduva líčení se čtveřicí obrazů preraphaelitského malíře Edwarda Burne-Jonese z let 1868-70. Na prvním z nich („The Heart Desires“) stojí Pygmalion mezi svými neúspěšnými pokusy vytvořit sochu ideální dívky, zatímco ze sluncem zalité ulice na něj s posměchem hledí dvojice děvčat. Na druhém („The Hand Refrains“) malíř toužebně pozoruje právě dokončenou sochu. Na třetím („The Godhead Fires“) se Pygmalion v zadním plánu modlí před Afroditinou sochou, přičemž tato bohyně v předním plánu dívku oživuje. Na čtvrtém („The Soul Attains“) mladík klečí u dívčích nohou, zatímco ona hledí do dálky. Je příznačné, že i v okamžiku, kdy dle názvu obrazu „duše dosahuje“ cíle, se sochař může k dívce přiblížit jen skrze blaženou vizi, která je opět jen další sublimací touhy a nikoliv odpovědí na ni. Jde zde tedy o ekvivalent situace, kdy mramorová paní utíká Anodovi do lesa. Avšak tam, kde MacDonald vědomě postihuje unikavost ideálu, a nechává tedy hrdinu pokračovat v hledání, u Burne-Jonese už cesta dál nevede.

65 „(...) with a condensed atmosphere of dreamy undefined love and longing.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 77.

66 „Earth drew me towards her bosom; I felt as if I could fall down and kiss her.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 77.

démonická bytost jménem Olše („Alder“), před níž byl již dříve varován. Ta připomíná člověka pouze zřepu, avšak uvnitř je dutá – při pohledu z druhé strany vypadá jako otevřená rakev. Nyní se jej navíc chystá předat sobě podobnému tvorů – Jasanu („Ash“) – který chce Anoda využít k zaplnění bezedné díry v svém nitru. „(...) Hlodavá nenasytnost – která požírala požírače – byla vnitřní a hnací silou celého tohoto strašidelného přízraku.“⁶⁷ Oba představují obrazy neutuchající požívačnosti, jež vede až k duchovní smrti. Jen díky oběti další z postav knihy, rytíře Percivala, vyvázne hrdina se zdravou kůží.

Leč jeho dobrodružství není bez následků. Denní světlo se mu stává nesnesitelným.⁶⁸ Celý svět jako by svědčil proti němu. Sám popisuje tuto změnu: „Ptáci zpívali; ne však pro mne. Všechno tvorstvo hovořilo svým jazykem, s nímž jsem neměl nic společného a k němuž jsem už ani neměl zájem hledat klíč. Netečně jsem pokračoval v cestě.“⁶⁹

Takto dojde až na okraj lesa, kde nachází docela obyčejný statek a nechává se pozvat dovnitř. Po chvíli přichází pán domu, bodrý chlapík, jehož „samotný hlas, vldný a žoviální zbavoval místnost onoho záhadného vzhledu, jež nesou všechna nová místa; 'odkouzloval' ideál v konkrétní skutečnost.“⁷⁰ Stačí několik okamžiků s ním a Anodos přestává věřit v existenci pohádkové říše. Vše, co prožil se mu zdá být jen přízračným snem choré fantazie. Druhý den ráno, po noci strávené na statku, se podobná zkušenost opakuje. Hrdina otevře okno a vyhlédne ven – vidí zeleninu na zahrádce, pasoucí se dobytek, zpívající děvečky. Poté konstatuje, že v pohádkovou říši vůbec nevěří.

Zeptá se pána domu, zda kouzelný les pokračuje i dále. On na to: „Ach, míle a míle; jak až daleko, nevím. Žiju sice celý život na jeho kraji, ale vždycky jsem měl příliš práce, než abych do něj podnikal objevné výpravy. Nechápu, proč bych měl. Jsou tam jenom stromy a stromy, až je z nich jednomu zle.“⁷¹ Sedlákova žena je však docela jiná – dokonce prý věří v pravdivost pohádek. Při pohledu do zvědavých očí její dcerky si Anodos znovu vzpomene na pohádkovou říši.

Epizoda s Olší a ta následující se sedlákem ukazují nebezpečí, jež mohou čekat na Sehnsucht. Tím prvním je její degradace touhy v chtíč, když je ideál zaměněn za konkrétní bytost a naplnění za tělesné splnění.⁷² Takové vyústění se MacDonaldovi jeví jako nešťastné. Představuje totiž překážku, jak z křesťanského pohledu, tak z pohledu romantika hledajícího cíl touhy. Žádostivost je pro křesťana hřích, neboť vede k sebestřednosti a vzdaluje Bohu. Je zároveň hrozbou pro romantický ideál, neboť odhaluje, že se za ním skrývá jen neuspokojivá konkrétní skutečnost. Výsledkem žádostivého života jsou postavy jako Olše nebo Jasan.⁷³

67 „A gnawing voracity, which devoured the devourer, seemed to be the indwelling and propelling power of the whole ghostly apparition.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 52.; srv. též s. 90.

68 Zajímavým tématem by mohla být MacDonalдова práce se symbolikou slunce, měsíce, vody a země. Zatímco sluneční záře obvykle odhaluje pravdu, a působí tak vůči selhavšímu hrdinovi s léčivou krutostí, vliv luny bývá útěšný a milosrdný a podobně je tomu v případě země.

69 „The birds were singing; but not for me. All the creatures spoke a language of their own, with which I had nothing to do, and to which I cared not to find the key any more. I walked listlessly along.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 7.

70 „The very voice, kind and jovial, seemed to disrobe the room of the strange look which all new places wear -- to disenchant it out of the realm of the ideal into that of the actual.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 92.

71 „Oh! for miles and miles; I do not know how far. For although I have lived on the borders of it all my life, I have been too busy to make journeys of discovery into it. Nor do I see what I could discover. It is only trees and trees, till one is sick of them.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 95.

72 Zde je na místě zmínit, že i Anders Nygren, na základě Pausaniových slov z Platónova dialogu *Symposium* (180e), rozlišuje *erós* na „vulgar“ (*πάνδημος*) a „heavenly“ (*οὐράνιος*). V jednom případě se jedná o touhu směřující vzhůru – k Bohu, k nekonečnu, k absolutnu, zatímco v druhém jde o touhu po konkrétních omezených jsouncích. Nygren, *Agape and Eros*, s. 51.

73 Srv. též verše: „In thy lady's gracious eyes / Look not thou too long; / Else from them the glory flies, / And thou dost

Druhou hrozbou pro Sehnsucht je životní postoj reprezentovaný sedlákem a charakterizovaný posměšnou skepsí, usedlou spokojeností a absencí „childlike“ kvalit jako je prostota, pokora, důvěra a úžas. K tomuto pocitu všednosti může vést – jako v Anodově případě – i žádostivost, ať už smyslová nebo intelektuální; ta proniká věcmi, chce je vlastnit nebo dospět k jejich podstatě, a zbavuje je tak kouzla. Touha, která upadne v žádostivost je tedy nežádoucí, stejně nežádoucí je však netoužit.⁷⁴

4.2. Cosmo

Téma nutnosti očištění romantické lásky od vášně se vine hlavní linií vyprávění a objevuje se též v několika vložených příbězích – zejména v povídce o studentu Cosmovi ve třinácté kapitole a v básni o siru Algovaileovi v kapitole devatenácté. První z nich ilustruje MacDonaldovo pojetí Sehnsucht a její proměny zvláště příhodně – budu se tedy nyní věnovat právě jí.

Anodos se v průběhu svého putování octne v kouzelné paláci („Fairy palace“), kde stráví několik pokojných dní a mimo jiné tu objeví i knihovnu plnou fantastických svazků. Jeden z nich pak obsahuje historii lásky pražského studenta Cosma von Wehrstahl.⁷⁵ Tento Cosmo bydlí sám v podkrovní místnosti jednoho z nejvyšších domů na Starém Městě. Je „básníkem beze slov“⁷⁶ a snílkem, který – jako by podle Novalisova požadavku „romantizace“ – přetváří ve své fantazii všechnen okolní svět do kouzelnější podoby.

Jednoho dne jej v starožitnictví upoutá rám zašlého zrcadla. Předmět ho přitahuje takovou silou, že je ochoten dát všechno, co má, jen aby jej vlastnil. Ani to však nestačí a záhadný prodejce skřetího vzhledu souhlasí s transakcí teprve tehdy, když mu Cosmo přislíbí přednostní právo zpětné koupě. Chlapec pověsí ukořistěný artefakt doma na zeď – a sama místnost se najednou zdá být jiná. „Vše, co v ní bylo všední, se vytratilo. Zrcadlo ji přeneslo z oblasti skutečnosti do oblasti umění.“⁷⁷ Jde zde mimo jiné o symbol sil poezie a imaginace – a tedy v romantickém té vyšší reality.

Cosmo stojí před zrcadlem a touží žít v oné místnosti v odraze. A zatímco o tom přemítá, vstoupí dovnitř krásná, bíle oděná žena – ne nepodobná dámě z první kapitoly a mramorové paní z kapitoly páté. Se strastiplným výrazem ve tváři ulehne na pohovku; po několika hodinách se zvedne a odejde. Chlapec je u vytržení. Chce něco udělat; chce se přiblížit, ale nemůže – bytost se sice objevila v jeho pokoji, avšak pouze v zrcadlovém odraze. Obě postavy se nemohou setkat tváří v tvář – pokud žena totiž vůbec může Cosma vidět, pak jedině stojícího zády a hledícího do zrcadla.⁷⁸

her wrong.“ (MacDonald, *Phantastes*, s. 215.). Paralely nabízí také příběh studenta Cosma v třinácté a báseň o siru Algovaileovi v devatenácté kapitole.

74 Související epizodu najdeme v *Lilith* (MacDonald, *Lilith*, s. 52.): Pan Vane, hrdina této knihy, se zde setká s podivným ptačím motýlem, který má křídla „hrající všemi barvami duhy“. Zkouší jej zachytit, avšak: „[V] okamžiku, kdy jsem ho uchopil, jeho světlo pohaslo; rozhostila se černočerná tma; v dlani mi ležela studená a těžká neživá kniha s otevřenými deskami.“ Paralely najdeme též u MacDonaldových předchůdců – v popisu melancholie studenta Anselma v Hoffmannově povídce *Zlatý kořenáč* (Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus: *Mistr Blecha*, 1. vydání, vybral a uspořádal Jiří Stromšík, z různých německých originálů přeložili Vladimír Procházka, Erik A. Saudek a Hana Žantovská, Odeon, Praha, 1976, s. 127.) nebo ve Wordsworthových básních (např. „Star Gazers“, in: *Selected Poems*, s. 95-7.).

75 Příběh, jak si všimá Wolff (*The Golden Key*, s. 78), do celku *Phantastes* příliš nezapadá již proto, že pracuje s reáliemi tohoto světa a nikoliv pohádkové říše. Připomíná Hoffmannovy povídky – zejména *Das verlorene Spielgebild* – a také Chamissovu novelu *Peter Schlemihl*.

76 „(...) a poet without words (...)“ Mac Donald, *Phantastes*, s. 156.

77 „All its commonness has disappeared. The mirror has lifted it out of the region of fact into the realm of art (...)“ MacDonald, *Phantastes*, s. 162.

78 MacDonald se zde bezpochyby odkazuje na slova z novozákonního Pavlova listu Korintským (1K 13,12): „Nyní vidíme jako v zrcadle, jen v hádance, potom však uzříme tváří v tvář.“ Aplikováno na Cosmův příběh: Duše dvou lidí, kteří se milují, se v tomto světě nemohou setkat zcela. Vždy zde zůstává cosi nedosažitelného, co je předmětem touhy.

Zkušenost Sehnsucht při pohledu na neznámou, vyvolá v mladíkově srdci dvě protichůdné reakce. Jednou z nich je „já chci“, druhou „já nejsem hoden“. Jedna vede k žádostivé vášni, druhá ke službě.⁷⁹ Cosmo se nejprve podřídí posledně jmenovanému tíhnutí a během následujících dní se věnuje zkrášlování své podkrovní místnosti do podoby, jež by lahodila vkusu smutné ženy. Ta zatím každý večer přichází a opravdu se zdá, že si změn v pokoji všímá a že jsou jí příjemné.

Mladík tedy slouží; je zde však hranice, již nelze překročit a za níž milovaná bytost zůstává nepoznaná a nedosažitelná. A Cosmova touha neustává, naopak, narůstá až k nesnesitelnosti. MacDonaldovými slovy: „Jeho zájem vykvetl do lásky a jeho láska – mám říci *uzrála*, anebo – *uvadla* do vášně.“⁸⁰ Chlapec chce popojít jen o krůček dál a říká si: „Kdybych ji jen mohl oslovit a věděl bych, že mě slyší, byl bych spokojen.“⁸¹ Na to autor odpovídá: „Běda! Klamal sám sebe, neboť vašeň není nikdy spokojená. Nevěděl ani, že jsou [pro onu milovanou ženu] *dvě* cesty z jejího začarovaného příbytku.“⁸²

Jednou z těchto cest je následování vášně, která – jak již poznal Anodos ve své zkušenosti s Olší – sice vysvobodí milovanou bytost ze zrcadla imaginace a Sehnsucht, avšak nepřivede hrdinu k naplnění, nýbrž jej naopak násilně zbaví touhy skrze zklamání a pád do všednosti. Tím, jak MacDonald vidí následky takovéto volby, jsem se zabýval v předchozí kapitole. Druhou – a jedinou záhodnou – cestou je pak naprostá sublimace touhy a její přeměna v nezištnou agapé.

Cosmo začne první možností a pokusí se ženu přivolat za pomoci magie. Způsob získávání ingrediencí a jejich skladba jsou však úkony, jež se neobejdou bez mravních překážek. Užití kouzla je zde symbolickým vyjádřením uplatnění moci a tedy sebeprosazení, které je v naprosté opozici vůči MacDonaldovu důrazu na sebezápor.

Když Cosmo vykoná potřebné rituály, žena vstoupí do místnosti skutečnými dveřmi, a dá mu tak možnost, aby ji oslovil.⁸³ On před ní učiní patetické vyznání, podle něž pro ni umírá láskou. Ona však odvětví, že je jen otrokyní, dokud existuje zrcadlo, které ji vězní. Vyzve jej: „[P]okud mě miluješ, osvobod mě – i od sebe samého; rozbij to zrcadlo!“⁸⁴ Jestliže by tak učinil, nemohl by mít jistotu, že ji kdy znovu uvidí. Váhá tedy, neboť jeho láska není, podle MacDonalda, dosud čistá.⁸⁵ Načež si žena povzdechne: „Nemiluje mě, nemiluje mě ani tak, jako já jeho.“⁸⁶

Mladík musí volit mezi vlastní vášní hledající naplnění a nesobeckou agapé. Nakonec se rozhodne zrcadlo zničit, což se mu však zprvu nepodaří. Teprve po řadě dalších peripetií dokáže ženu – o níž se mu zatím podařilo zjistit, že je zakletou princeznou von Hohenweis – vysvobodit, avšak za cenu vlastního života. V melodramatickém závěru pak umírá na jednom z pražských mostů v princeznině náručí. Ptá se jí, zda je jeho láska nyní již opravdová a zda tedy napravil svou někdejší váhavost.

MacDonald v tomto příběhu, jakkoliv neumně napsaném a nepřilíš originálním, ukazuje s dostatečnou důrazností své přesvědčení, že v křesťanské agapé je odpověď na úskalí, s nimiž se setkává

Blažené zření tváří v tvář je spjato s křesťanskou eschatologickou nadějí.

79 Zde je na místě srovnat MacDonaldův popis s Nygrenovými kategoriemi. Romantická láska, již by švédský teolog označil za erós v sobě u MacDonalda obsahuje aspekt nezaslouženého daru – tedy milosti („nejsem hoden“) - a také služby. Pojmy erótu a agapé zde nestačí k neredukujícímu postižení Cosmovy zkušenosti.

80 „(...) his interest had blossomed into love, and his love -- shall I call it *ripened*, or -- *withered* into passion.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 170.

81 „If I could but speak to her, and knew that she heard me, I should be satisfied.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 171.

82 „Alas! he deceived himself, for passion is never content. Nor did he know that there are *two* ways out of her enchanted house.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 173.

83 Žena podle MacDonalda přišla ze soucitu s mladíkovým utrpením, nikoliv kvůli moci jeho kouzel.

84 „[I]f thou lovest me, set me free, even from thyself; break the mirror.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 179.

85 „Not yet pure in love, he hesitated.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 179.

86 „Ah! he loves me not; he loves me not even as I love him.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 179.

Sehnsucht. Podobné očistění touhy, k jakému dospěl Cosmo, čeká v *Phantastes* jako úkol i na Anoda. Ten v pozdější části vyprávění projde několika zkouškami, v nichž postoupí dále teprve tehdy, když se zřekne nároku na mramorovou paní.⁸⁷

4.3. Stín

Na počátku Cosmova příběhu stojí Sehnsucht, na jeho konci agapé, která je zároveň naplněním touhy. Prahnutí po ideálu se zde proměňuje v nesobeckou lásku. Takovýto kontinuální přerod by byl v kalvinském systému nemyslitelný. Z lidské strany nepřekonatelná propast mezi člověkem a Bohem by znemožňovala jakoukoliv souvislost mezi pozemskými aspiracemi a božím vyvoláním ke spáse, bez něž je agapé člověku neznámá. Princezna von Hohenweis by nemohla být odrazem vyšší reality, na niž zde Cosmo hledí „jako v zrcadle“, již však doufá posleze uzřít „tváří v tvář“. Křesťanská láska by neměla nic společného s naplněním lidské touhy.

Tyto rozdíly mezi MacDonaldovými názory a jeho mateřskou věroukou mají, domnívám se, jeden určující základ, jímž je odlišné pojetí prvotního pádu a lidské hříšnosti. Zde je spisovatel nejvíce vzdálen kalvinismu a naopak nejbližší romantismu, což má potom zásadní vliv na celkovou podobu jeho pokusu o syntézu. Tu by jinak nebylo vůbec možné uskutečnit.

Otázka hříchu je tematizována i v *Phantastes*, a to skrze epizody, v nichž vystupuje Anodův stín. S tím se hrdina setkává v osmé kapitole, když neprozřetelně a navzdory varováním otevře zapovězené dveře v domě zlé obryně. Za nimi nalezne průhled do noci, odkud mu přijde vstříc temná lidská postava, která jej od této chvíle všude následuje. Obryně mu k tomu podává stručné vysvětlení: „Je to jen tvůj stín, který tě právě našel. (...) Každý má takový stín, který se toulá sem a tam a poohlíží se po něm. Myslím, že ve vašem světě ho nazýváte jiným jménem.“⁸⁸ Nezapomene také dodat, že je zde souvislost mezi stínem a Anodovými předchozím setkáním s Olší.⁸⁹

Stín zde není jen personifikací hříchu, nýbrž reprezentuje i ty vlastnosti, které jsou překážkou naplnění romantické touhy – shrnuje v sobě požívačnost Jasanu a Olše i vlastnosti sedláka žijícího na okraji pohádkové říše, tedy nedůvěřivost, usazenost ve všednosti a absenci fantazie. MacDonald toto „odvrácené já“ nikde explicitně nespojuje s křesťanským hříchem; namísto toho v deváté kapitole uvádí několik událostí, jež se Anodovi při putování následně přihodily.

Zmiňme některé z nich: Stín zatemňuje svět kolem a pohlcuje sluneční paprsky. Tráva, na niž usedne, zůstává spálená. Zasévá do hrdinova srdce nedůvěru, skrze niž i rytíř Percival – který hrdinu prve zachránil – při dalším setkání pozbývá slávy. Navíc mu dává klamný pocit jakéhosi prohloubeného pohledu, jenž je s to odhalit pravou povahu věcí. Anodos tak v jednu chvíli dokonce konstatuje užitečnost stínu: „V zemi jako je tato, s takovou spoustou iluzí všude kolem, potřebuji jeho pomoc, aby zbavil okolní věci jejich kouzla. Odhaluje veškerá zdání a ukazuje mi věci v jejich pravé podobě a barvě. Nejsem z těch, kdo se nechají poblouznit marnostmi hrubého davu. Nemíním hledat krásu tam, kde

87 Viz. např. kapitola sedmnáctá (MacDonald, *Phantastes*, s. 209-217.).

88 „It is only your shadow that has found you.“ (...) Everybody's shadow is ranging up and down looking for him. I believe you call it by a different name in your world.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 106.

89 Její slova o „the one in the forest“ (MacDonald, *Phantastes*, s. 106.) dávám stejně jako Wolff (*The Golden Key*, s. 67.) do souvislosti s nocí, již svedený Anodos strávil u Olše. Rolland Hein interpretuje výpověď obryně odlišně (*The Harmony Within*, s. 65.): „the one in the forest“ je pro něj mramorová dáma, která reprezentuje hrdinovo ideální já, a proto zřejmě nyní nachází i své nižší já. Toto setkání se stínem navíc chápe spíše pozitivně nikoliv jako *nabytí* určitého defektu, nýbrž jako *uvědomění si* vlastní zkaženosti, která tu byla již dříve. Takovým výkladem přibližuje George MacDonalda křesťanské ortodoxii.

není. Mám dost odvahy, abych viděl věci, jaké jsou. A pokud žiji v pustině namísto v ráji, alespoň zde budu žít věda, kde žiji.⁹⁰ Se stínem je spojeno vše, co rozkládá a „odkouzluje“ – ať už jde o rozum lačný poznání, o hlad po kráse, jež končí ve vášních, anebo o cynický výsměch. V MacDonaldově pojetí zla a „odvrácené strany“ se tedy neoddělitelně mísí vlivy křesťanské a romantické. Jde o překážku na cestě k ideálu i o překážku společenství s Bohem.

Ve vztahu ke kalvínské doktríně je však nejdůležitější jiný aspekt: totiž, že stín nepatří k podstatě člověka. Není součástí jeho přirozenosti a jako takový může být nalezen i ztracen. Tolik lze o MacDonaldově pojetí alespoň vypovědět na základě *Phantastes*. Pro bližší osvětlení této zásadní otázky je však nezbytné obrátit se k explicitnějším výpovědím v jeho kázáních. Z nich se nyní pokusím nejdůležitější aspekty rekonstruovat:

- 1) Pád je MacDonaldem vnímán spíše jako deprivace než jako vědomá vzpoura proti Bohu. Prvotní člověk nebyl schopen dostatečně chápat morální závažnost svého jednání a jeho odpovědnost za skutky byla tedy omezená. Lidé se nyní rodí do světa s porušenou přirozeností, avšak za tento stav nenesou vinu. Vrozené impulsy ke zlu nepocházejí z nich.⁹¹ Lidská padlost navíc není naprostá. Člověk si v sobě stále nese „božský zárodek“ své pravé přirozenosti.⁹² MacDonald v této souvislosti zmiňuje starozákonního Joba: „[Job] nepopírá, že je v něm zlo, (...) popírá však, že by byl špatným člověkem.“⁹³
- 2) Lidé se pádem Bohu nezneřádelili, a hřích tedy není předmětem božího hněvu, nýbrž boží starosti. Člověk má být léčen, nikoliv trestán.⁹⁴ „Žádné množství provinění na straně dítěte nemůže nikdy zbavit rodiče božské povinnosti, aby dělal vše, co bude v jeho silách, k jeho spáse; pouto mezi nimi nelze přerušit.“⁹⁵
- 3) Lidstvo má vůči Bohu dokonce nárok, aby je přivedl nazpět k sobě. Toto právo se nezakládá na zásluhách, nýbrž na základním vztahu člověka a stvořitele, který je podoben vztahu rodiče a dítěte. „Bůh je zavázán vůči tvoru, jež učinil ke svému obrazu, neboť ten je jím utvořen tak, že je neschopen žít bez něj. Tento největší nárok jeho tvorů, je největším darem, jaký jim dal. Pro naplnění jejich

90 „In a land like this, with so many illusions everywhere, I need his aid to disenchant the things around me. He does away with all appearances, and shows me things in their true colour and form. And I am not one to be fooled with the vanities of the common crowd. I will not see beauty where there is none. I will dare to behold things as they are. And if I live in a waste instead of a paradise, I will live knowing where I live.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 112.

91 „[T]he notion that a creature born imperfect, nay, born with impulses to evil not of his own generating, and which he could not help having, a creature to whom the true face of God was never presented, and by whom it never could have been seen, should be thus condemned, is as loathsome a lie against God as could find place in heart too undeveloped to understand what justice is, and too low to look up into the face of Jesus.“ MacDonald, George: "Justice", in: *Unspoken Sermons. Third Series*, 1. vydání, Longmans, Green and Co., London, 1889. (citováno podle: <http://www.johannesen.com/SermonsSeriesIII.htm>)

92 „(...) the divine germ that is in him.“ MacDonald, George: "The Voice of Job", in: *Unspoken Sermons. Third Series*, 1. vydání, Longmans, Green and Co. London, 1889. (cit. podle: <http://www.johannesen.com/SermonsSeriesIII.htm>). Srv. podobné učení u MacDonaldova přítele, křesťansko-sociálního myslitele Fredericka Denisona Maurice.

93 „He does not deny that there is evil in him, (...) but he does deny that he has been a wicked man (...).“ MacDonald, „The Voice of Job“, in: *Unspoken Sermons. Third Series*.

94 Srv. obdobné názory anglického utilitaristického filosofa a MacDonaldova současníka Johna Stuarta Milla (1806-1873) na otázky trestního práva: Trest sám nic neřeší, jen rozmnožuje zlo. Cílem je napravení viníka.

95 „No amount of wrong-doing in a child can ever free a parent from the divine necessity of doing all he can to deliver his child; the bond between them cannot be broken.“ MacDonald, „The Voice of Job“, in: *Unspoken Sermons. Third Series*.

nároku seslal svého syna (...).⁹⁶

- 4) Od člověka se žádá, aby uznal tento svůj nárok a nechal se vést. Následuje cesta očišťování, během níž se lidská bytost postupně navrácí zpět k Bohu. Rolland Hein toto MacDonaldem zdůrazňované učení nazývá „doctrine of becoming“.⁹⁷ Boží svíce zprvu matně plápolá v lidském srdci, nakonec však musí zářit jako slunce.⁹⁸ Není zde prostor pro zatracení. Vzestupný proces k dokonalosti čeká na každého jedince. Vzpurnému však bude dlouhý a bolestivý a pro takového pak bude cesta očišťování nejvíce připomínat peklo.⁹⁹

MacDonaldovo učení je zde v rozporu se základním kalvínským věroučným systémem, podle něž jsou lidé v důsledku své vzpoury božími nepřáteli. Bůh si pak z nich nepodmíněně některé vyvolil ke spasení a právě za tyto vyvolené zemřel Kristus. Boží milost se sice dostává i k těm, kdo ke spáse předurčení nebyli, u těch však přispěje k jejich trestu, jelikož tito lidé se ani pod jejím působením neobráťí.¹⁰⁰ Člověk není s to z vlastní přirozenosti hledat spásu a konat dobro.¹⁰¹

Anders Nygren pak poznamenává, že je to erós, který na rozdíl od agapé staví na předpokladu božského původu a hodnoty lidské duše.¹⁰² Takovéto učení je podle něj možné nalézt v mystických směrech v rámci křesťanství a též v novoplatonismu. MacDonald by mohl být zdánlivě zařazen do této kategorie, čímž by se vytratila veškerá souvislost mezi jeho myšlením a reformačním křesťanstvím, které zdůrazňuje milost. Je zde však důležitý rozdíl v důrazu: MacDonaldovo učení má přes všechny rozdíly v pojetí lidské přirozenosti s kalvinismem stále společný zásadní teocentrismus; není zde akcentována božskost člověka, nýbrž Bůh a jeho otcovská láska.

4.4. Cesta očišťování

Vraťme se nyní zpět k Anodovi, abychom sledovali, jakým způsobem se ve zbylých kapitolách knihy zbavuje stínu.

Během pobytu v pohádkovém paláci hrdina znovu objevuje mramorovou paní, která je zde zakleta v nehybnou sochu. Podaří se mu ji písni jako prve oživit, avšak ve vytržení neuposlechne imperativu „touch not!“, dotkne se a ideál mu i tentokrát uniká.¹⁰³ Anodos ji následuje do podzemí; namísto s ní se

96 „God owes himself to the creature he has made in his image, for so he has made him incapable of living without him. This, his creatures' highest claim upon him, is his divinest gift to them. For the fulfilling of this their claim he has sent his son (...).“ MacDonald, „The Voice of Job“, in: *Unspoken Sermons. Third Series*.

97 Např. Hein, *The Harmony Within*, s. 29-43.

98 „His [God's] candle yet burns dim in the man's soul; that candle must shine as the sun.“ MacDonald, „The Voice of Job“, in: *Unspoken Sermons. Third Series*.

99 „I believe that no man is ever condemned for any sin except one-that he will not leave his sins and come out of them, and be the child of him who is his father.“ MacDonald, „Justice“, in: *Unspoken Sermons. Third Series*.

100 „Thus from the writings of Scripture and from the teachings of Calvin, we learn that God does have an attitude of favor, or grace, to the nonelect, and that this common grace will one day add to their punishment, because it did not lead them to repentance and life for God.“ Meeter, *The Basic Ideas of Calvinism*, s. 56.

101 „Nor can we accept the view of the Arminians that God dives to corrupt man enough of prevenient gracethat he can of his own nature and choice seek salvation and do good.“ Meeter, *The Basic Ideas of Calvinism*, s. 51.

102 „Eros starts with the assumption of the Divine origin and worth of the soul.“ Nygren, *Agape and Eros*, s. 222.

103 Anodos ve své invokaci (MacDonald, *Phnatates*, s. 200-4.) postupně popisuje ženské tělo od chodidel až k hlavě. Báseň je vzhledem k době vzniku knihy nečekaně odvážná a na některých místech se v ní setkáváme s jakousi „mystikou těla“. Verše jako „Temple columns, close combining, / Lift a holy mystery“ jsou jakožto prostředek popisů ženských nohou u křesťanského autora nečekané. Srv. báseň „Love's Progress“ („Láska na postupu“) Johna Donnea Viz také Wolff (*The Golden Key*, s. 80-6).

zde však setkává s odpornými skřety koboldy, kteří se mu posmívají, škrábou jej, hází po něm kameny a často ho upozorňují, že taková žena jako mramorová paní je jistě pro lepšího. Teprve odpověď „Je-li lepším člověkem, ať ji tedy má.“ jej částečně vysvobodí z jejich moci, ne však z podzemního trápení.¹⁰⁴

Po dalších peripetiích a zejména po zoufalém pokusu o sebevraždu se dostává na mořský ostrůvek, kde stojí malá chýše bez oken. Setkává se zde se stařenou, která je navzdory svému věku velmi krásná a jejíž oči jsou nečekaně mladé. Tato mateřská postava Anoda pohostí a utěší. Její písně ho uvedou do stavu klidné blaženosti.¹⁰⁵

S podobnými ženami se lze setkat v řadě MacDonaldových děl a většinou jsou komplexním symbolickým vyjádřením autorova pojetí božství.¹⁰⁶ Jde zde o implicitní polemiku s kalvinismem, konkrétně s představou hněvivého Boha Otce. Ve *Phantastes* stařena disponuje kolovrátkem, což je tradiční symbol sprádkání osudů, a její oheň udržuje den.

Z chýše vedou ven čtvery dveře. Kdykoliv hrdina jedněmi projde, octne se na chvíli zpět ve světě, odkud přišel, a je zde konfrontován s nějakou těžkou zkušeností. Cestu nazpět do pohádkové říše mu pak ukazuje rudé znamení. Nejprve projde „dveřmi pláče“ a setká se s milovaným mladším bratrem. Náhle se s ním však pohádá a už nemá čas svou chybu napravit, neboť sourozenec se o chvíli později utopí. Když se Anodos vrátí, stařenka mu v chýši zpívá o lásce, která překoná i smrt. Za „dveřmi vzdechů“ musí hrdina vyslechnout, jak se milovaná mramorová paní vyznává jinému. Stařena jej po návratu utěšuje: je lépe být pramenem lásky než ustrnulým mořem, do něhož se láska vlévá.¹⁰⁷ Za „dveřmi hrůzy“ se pak mladík setkává se smrtí a je políben jejím zosobnění, přičemž zjišťuje, že „mrtví líbají dobře“¹⁰⁸ a že se tedy nemusí bát. Do posledních čtvrtých dveří - „dveří věčnosti“ - má zakázáno vstoupit. Neuposlechne však a vrhne se dovnitř. Z této cesty si nepamatuje nic. Když se probere na lůžku v chaloupce, stařena mu pouze sdělí, že jej musela jít zachránit, avšak voda nyní zaplaví celý ostrov i chýši i ji samu. Anodos tak způsobil zlo bytosti, jež mu prokázala největší dobrodiní. Žena ho však povzbudí: „Jdi, můj synu, a vykoněj něco, co má smysl.“¹⁰⁹

Stařena zde symbolizuje mnohé aspekty Boha, u nějž je podle autora odpověď na bolest, zklamání i hrůzu ze smrti. A jak ukazuje epizoda s „dveřmi věčnosti“, v níž lze nalézt zjevnou paralelu s Kristovou obětí na kříži – je zde usmíření i pro neodčinitelné zlo ze strany člověka. Pro MacDonaldovo pojetí je příznačné, že žena zde neodpovídá doktrínou, nýbrž objetím a písní.

Anodos, který se dosud pouze nechával vést svou touhou a neměl se k jednání, se tedy vydává posilněn útěchou od stařenky na další cestu. Potkává dva královské syny a pomůže jim v boji proti obrům, kteří již dlouho sužují ono království. Po předchozí útěsné zkušenosti z ostrova, již nemá strach a nebojí se oběti. Podaří se mu nepřátele porazit, ale brzy po svém vítězství upadne do vězení vlastní pýchy. V zajetí ve věži tráví dlouhé dny i se svým stínem a jen v noci – když svítí měsíc – je na chvíli svoboden. Jednou, zrovna když na něj svítí měsíční paprsky, se dá do snění a zatouží být znovu dítětem -

104, „Well, if he is a better man, let him have her.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 214.

105, „I felt as if she could give me everything I wanted; as if I should never wish to leave her, but would be content to be sung to and fed by her, day after day, as years rolled by. At last I fell asleep while she sang.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 235.

106 Obdobné ženy se objevují např. v pohádkách *The Princess and the Goblin*; *The Golden Key*; *The Wise Woman*. Ne vždy se jedná o stařeny, pokaždé však o ženskou bytost reprezentující božství.

107, „Better to sit at the waters' birth, / Than a sea of waves to win; / To live in the love that floweth forth, / Than the love that cometh in. / Be thy heart a well of love, my child, / Flowing, and free, and sure; / For a cistern of love, though undefiled, / Keeps not the spirit pure.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 244.

108, „The dead kiss well; I will not be afraid.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 246.

109, „Go, my son, and do something worth doing(...).“ MacDonald, *Phantastes*, s. 250.

„nevinným, neohroženým, bez studu či touhy.“¹¹⁰ V poledne toho samého dne zaslechne zvnějšku podmanivou píseň o pečovatelce „matce zemi“. Zpívající hlas ho vyzve, aby opustil vězení své pýchy. On vzápětí skutečně otevře dveře a diví se, proč tak neučinil dříve.

Venku nalezne dívku, s níž se už jednou na svých cestách setkal. Tehdy s ní po několik dní putoval a obdivoval se její kouzelné hrající kouli („globe“), která vydávala při doteku líbezné zvuky. Potom ale pod vlivem stínu dívce artefakt sebral a držel jej v rukou a nutil jej hrát, dokud hračka nepraskla a nevyšly z ní černé výpary. Jako pravděpodobná alegorizující interpretace se nabízí, že se Anodos v podobě dívky potkal se zosobněním dětství – jemuž jako hračka patří celý svět – ale veden svým cynismem a požívačností tuto prostotu a důvěřivost zničil.

Nyní, poté, co sám zatouží být zase dítětem, se s dívkou setkává znova – a tentokrát v ní nachází to dětství, jakého je možné – ba dle MacDonalda nutné – dosáhnout i dospělému.¹¹¹ Tato „childlikeness“ se již nezakládá na čemsi vlastněném, jako byla ona hrající koule, nýbrž na tom, co z člověka vychází. Dívka už nemá věc, jež by vyluzovala hudbu, ale naučila se sama zpívat a její zpěv nyní osvobozuje lidi, jako se to právě stalo Anodovi. „Světlo a hudba její rozbité koule byla nyní v jejím srdci a v její mysli.“¹¹² To všechno díky královně víl, v jejíž síni fantazie, strávila noc.

Ona „childlike“ bytost je nyní Anodovi vděčná za to, že její hrající kouli zničil – vždyť jinak by se zpívat nenaučila.¹¹³ Původní dětství je třeba překonat ve jménu dětství vyššího.¹¹⁴ Hrdina si při pohledu na tuto dívku uvědomuje vlastní ubohost. Když zjistí, jak nezměrná mezi nimi zeje propast, dospěje k naprostému sebezapření a konstatuje: „Ztratil jsem sám sebe.“¹¹⁵ V tu chvíli sezná, že ve skutečnosti přišel o svůj stín. V jistém smyslu je tedy u cíle. MacDonald však dodává, že „jakkoliv je myšlenka sebezapření („self-denial“) úplná a absolutní, přesto musí být konána denně: musíme setrvat v zapírání.“¹¹⁶ Lidské já („self“) musí být vždy znovu pohřbíváno.¹¹⁷

Dívka se s Anodem loučí povzbudivou písní: je mnoho lidských cest a mnoho nezdarů, nakonec ale všichni dospějí do jediného domova.¹¹⁸

Na základě uvedených klíčových epizod z druhé části *Phantastes* nyní pohledme na MacDonalдово pojetí „cesty očišťování“.¹¹⁹ Na té je důležité především to, že je cestou. Člověk není spasen jakožto

110, „Oh, to be a child again, innocent, fearless, without shame or desire!“ MacDonald, *Phantastes*, s. 290.

111, „All this time, I had been gazing at her; and now fully recognised the face of the child, glorified in the countenance of the woman.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 284.

112, „The light and the music of her broken globe were now in her heart and her brain.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 285.

113, „I do not need the globe to play to me; for I can sing. I could not sing at all before. Now I go about everywhere through Fairy Land, singing till my heart is like to break, just like my globe, for very joy at my own songs. And wherever I go, my songs do good, and deliver people. And now I have delivered you, and I am so happy.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 284.

114 Toto – aplikováno na otázky hříchu a spásy – znamená, že eschatologické obnovené lidství padlého člověka stojí v jistém smyslu výše než byla plnost člověka před pádem. Pád lze tedy díky tomuto vyústění označit za šťastnou událost (tzv. teorie „fortunate falls“).

115, „I have lost myself (...).“ MacDonald, *Phantastes*, s. 286.

116, „[A]lthough the idea of the denial of self is an entire and absolute one, yet the thing has to be done daily: we must keep on denying.“ MacDonald, „Self-Denial“, in: *Unspoken Sermons. Second Series*, 1. vydání, Longmans, Green and Co., London, 1885. (cit. podle: <http://www.johannesen.com/SermonsSeriesII.htm>)

117 Nabízí se srovnání s archetypy C.G. Junga. Zatímco u Junga je stín na počátku cesty individuace a „das Selbst“ jako cíl na konci, v MacDonaldivě pojetí jsou „self“ a „shadow“ jen dvě označení téže entity, jež má být popřena nikoliv integrována. Jakkoliv je zde třeba brát ohled na rozdílné významy, jež oba badatelé zmíněným slovům dávají, takováto komparace není nemístná a mohla by být případně základem pro nějakou další práci.

118, „Many a wrong, and its curing song; / Many a road, and many an inn; / Room to roam, but only one home / For all the world to win.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 286.

119 Pokud bychom hledali paralelu k MacDonaldivě „cestě očišťování“ v Nygrenově obsáhlém kompendiu shrnujícím

„ospravedlněný hříšník“ skrze samotnou milost víry. Nejde o zlom, nýbrž o proces. Avšak ne jednoduchý - Bůh, podle MacDonalda, žádá z lidské strany dokonalost. Takovéto učení, pokud by bylo spojeno s reformačním pojetím hříchu, by znamenalo, že budou všichni zatraceni, neboť nikdo není schopen být takto dokonalým. Skotskému spisovateli zde však nauka o „božské jiskře“ v člověku a o boží otcovské odpovědnosti za lidstvo umožňuje dospět k jinému vyústění. To lze vyjádřit jeho vlastní paradoxní větou: „Ačkoliv nebudeme odsouzeni pro své hříchy, nikdo z nás nebude spasen, pokud je neopustí.“¹²⁰

Pozemský i posmrtný život jsou tedy vlastně „očistcem“ tak dlouho, dokud člověka nepřivedou k jednotě s Bohem, přičemž jednotou se zde nemíní mystické splynutí, nýbrž jen tolik, že lidská bytost ve chvíli, kdy zcela zvítězí nad hříchem, znovu plně nabývá své pravé božské přirozenosti. Na této cestě klade MacDonald důraz především na zřeknutí se všech sobeckých pohnutek a též na poslušnou podřízenost Bohu.

Výslovně – a v souladu se svým učením o pádu – přitom odmítá doktrínu o zástupné oběti, podle níž zemřel Ježíš Kristus na kříži jako oběť za hříchy lidstva a usmířil tak spravedlivý boží hněv vůči lidem.¹²¹ Otevřeně se tak obrací proti reformaci a říká: „Namísto toho, aby mocní mužové věnovali svou energii plnění boží vůle, věnovali ji konstrukci systému, jímž by vysvětlili nutnost Kristovy smrti - a proč a na základě jakých božích úmyslů se tak mohlo stát.“¹²² A pokračuje: „Bývalo by lépe, kdyby si reformátoři byli podrželi víru v očistec a zřekli se takzvané zprostředkované oběti.“

Podle MacDonalda není předmětem evangelijní zvěsti boží záměr usmířit se skrze Kristovu oběť s člověkem, nýbrž výzva člověku, aby se usmířil s Bohem¹²³, který je milujícím otcem, jenž stále čeká s otevřenou náručí a je připraven napravit všechno zlo přicházející z lidské strany; nemůže tak ale učinit, pokud viník sám nechce.¹²⁴ Proto je od lidí nejprve žádáno obrácení a potom poslušná cesta. Bůh zde není soudcem, který stanovuje tresty a udílí milosti, nýbrž lékařem čekajícím na to, až se pacient bude ochoten podrobit léčbě. Pokud trestá, činí tak nikoliv proto, aby učinil zadost spravedlnosti, nýbrž na

různá pojetí lásky v dějinách křesťanství, našli bychom ji překvapivě ve středověku (Nygren, *Agape and Eros*, s. 645-58.). Tehdy byl ze strany předních spirituálních myslitelů opakovaně kladen důraz na nesobeckou lásku. K té se mělo například dospět dokonalou sublimací původně sobecké touhy, jak doporučuje Bernard z Clairvaux ve spise *De diligendo Deo*, nebo skrze umrtvování („mortificatio“), jež představovalo první stupeň mystického vzestupu. V pozdní scholastice, u Ockhama a Biela, se pak lze setkat s požadavkem dokonalého pokání. Nygren se vůči těmto přístupům negativně vymezuje: „Just by the attempt to find as much room as possible for Christian love, which seeketh not its own, they succeeded in producing a doctrine of love moralistic in the extreme and as remote as possible from the Agape-love of Christianity“ (Nygren, *Agape and Eros*, s. 651.). Apodiktický tón MacDonaldova kázání o sebezapření vskutku odpovídá Nygrenovu popisu. Spisovatel zde zdůrazňuje „musíme“ („we must“) a pokračuje slovy „odmítnout, opustit, popřít vlastní já (...)“ (MacDonald, George: "Self-Denial", in: *Unspoken Sermons. Second Series*). Najdeme zde akcent na lidské obrácení a na postupnou cestu, jež má člověka vést k dokonalé lásce. Zde však paralely se zmíněnými středověkými mysliteli končí, neboť celkový teologický kontext je odlišný – zejména se liší MacDonaldovo pojetí vztahu padlého člověka v Bohu.

120., „Though we shall not be condemned for our sins, we cannot be saved but by leaving them.“ MacDonald, „The Voice of Job“, in: *Unspoken Sermons. Third Series*.

121., „As a theory concernig the atonement nothing could be worse, either intellectually, morally or spiritually; announced as the gospel itself, as the good news of the kingdom of heaven, the idea is monstrous as any Chinese dragon.“ MacDonald, George: "Heirs of Heaven and Earth", in: *The Hope of the Gospel*, 1. vydání, Ward, Lock and Bowden, London, 1892. (cit. podle: <http://www.johannesen.com/HopeoftheGospelComplete.htm>)

122., „Instead of giving their energy to do the will of God, men of power have given it to the construction of a system by which to explain why Christ must die, what were the necessities and designs of God in permitting his death (...)“ MacDonald, George: "Justice", in: *Unspoken Sermons. Third Series*.

123., „There is not one word in the New Testament about reconciling God to us; it is we that have to be reconciled to God.“ MacDonald, George: "Justice", in: *Unspoken Sermons. Third Series*.

124., „Who can set right the wrong? The thief, and only the thief; nobody but the man that did the wrong. God may be able to move the man to right the wrong, but God himself cannot right it without te man.“ MacDonald, George: "Justice", in: *Unspoken Sermons. Third Series*.

základě svého milosrdenství.¹²⁵ Je zavázán k tomu, aby hřích zničil, ne k tomu, aby jej potrestal.¹²⁶ Trest je zde pojímán jako chirurgický nástroj, který má lidskému pacientu pomoci. „Bůh je zavázán svou láskou trestat hřích proto, aby zachránil své stvoření.“¹²⁷

Namísto doktríny o zástupné oběti MacDonald nenavrhuje žádnou teologickou alternativu, což zde není nutné chápat jako nedůslednost, ale spíše jako záměr podložený skepsí vůči abstraktním systémům. K tomu říká: Poslouchejte pravdu (...) a teorii nechte čekat. Teorie může vytrysknout ze života, nikdy však život z teorie.¹²⁸ A pokračuje: „Věřím v Ježíše Krista, věčného Syna božího, mého staršího bratra, pána a učitele. (...) Nikde [v bibli] se po mně nežádá, abych věřil čemukoliv, jakémukoliv tvrzení, nýbrž všude, abych věřil v Boha a v Ježíše Krista.“¹²⁹

MacDonald staví symbol a obrazné básnické vyjádření nad systém. Namísto nauky o naprosté hříšnosti přichází s popisem různých účinků stínu na člověka. Namísto spojení božího spásného aktu se zástupnou obětí, ukazuje Boha skrze obrazy otce, matky, laskavé stařeny nebo dítěte. V tomto ohledu má bezpochyby blíže k romantismu než k reformační teologii, ať už oboje chápeme jakkoliv široce.

Nyní obraťme pozornost k vlastní otázce, jaký je vztah MacDonalduvy „cesty očišťování“ ke dvěma zkoumaným pojetím lásky – romantické Sehnsucht a kalvínské milosti:

Co se Sehnsucht týče, ta má v procesu spasení své důležité místo už proto, že je pohybovým principem. Vyvádí člověka ze spokojenosti se světem a se sebou samým a pobízí jej k cestě. Je-li putování za naplněním touhy sledováno důsledně, pak skrze poznání toho, že nic ze stvořených věcí není hledanou odpovědí, obrací pozornost k Bohu. A právě takový obrat a ochota nechat se následně vést je podle MacDonalda základním předpokladem dosažení spásy.¹³⁰ Dokonce tvrdí: „Je to Bůh, k němuž má být odkázán veškerý hlad, veškerá aspirace, veškerá touha, veškeré prahnutí naší přirozenosti; stvořil všechny naše nároky – stvořil nás tvory tisíceroch potřeb – a my vůči němu nemáme mít žádný požadavek? Nikoliv, máme nespočetné požadavky, nekonečné; a jediný jeho požadavek vůči nám je: nárokovat požadavky právě na něm.“¹³¹

I milost má u MacDonalda své místo. Její platnost má však univerzální dosah. Člověk vposledku nepřichází k Bohu z vlastních sil, nýbrž na základě vyvolení, které se netýká jen některých, ale všech.¹³² Proces očišťování a směřování k dokonalosti je vposledku v božích rukou. Každý jedinec bude navzdory svým mnohým chybám a neúspěchům veden milostí, dokud se nestane dokonalým. Spisovatel se

125, „If God punish sin, it must be merciful to punish sin; and if God forgive sin, it must be just to forgive sin.“ MacDonald, George: "Justice", in: *Unspoken Sermons. Third Series*.

126, „Primarily, God is not bound to punish sin; he is bound to destroy sin.“ MacDonald, George: "Justice", in: *Unspoken Sermons. Third Series*.

127, „God is bound by his love to punish sin in order to deliver his creature.“ MacDonald, George: "Justice", in: *Unspoken Sermons. Third Series*.

128, „Obey the truth (...) and let theory wait. Theory may spring from life, but never life from theory.“ MacDonald, George: "Justice", in: *Unspoken Sermons. Third Series*.

129, „I believe in Jesus Christ, the eternal Son of God, my elder brother, my lord and master. (...) Nowhere am I requested to believe in any thing, or in any statement, but everywhere to believe in God and in Jesus Christ. MacDonald, George: "Justice", in: *Unspoken Sermons. Third Series*.

130, „He will carry us in his arms till we are able to walk; he will carry us in his arms when we are weary with walking; he will not carry us if we will not walk.“ MacDonald: "Heirs of Heaven and Earth", in: *The Hope of the Gospel*.

131, „It is God to whom every hunger, every aspiration, every desire, every longing of our nature is to be referred; he made all our needs-made us the creatures of a thousand necessities-and have we no claim on him? Nay, we have claims innumerable, infinite; and his one great claim on us is that we should claim our claims of him.“ MacDonald, „The Voice of Job“, in: *Unspoken Sermons. Third Series*.

132 Srv. Wolff, *The Golden Key*, s. 261.

domnívá, že „[v]šechny pochody dějin jsou boží vědou; všechny události historie jsou jeho poezií.“¹³³ Je zde opět na půdě kalvinismu, neboť „[kalvinista] nejenže věří, že [vesmír] byl Bohem stvořen; nýbrž všechno, co se v něm přihází, ať už v přírodě nebo v lidském životě považuje pouze za odhalení odvěkého božského plánu.“¹³⁴

4.5. Osobní eschatologie a návrat

Poté, co se Anodos zbaví stínu, stane se panošem sira Percivala a oddá se službě. Posléze obětuje život v boji s vlčím monstrem, které je v jedné z končin pohádkové říše uctíváno jako modla. Následující dvacátá čtvrtá kapitola je pak věnována hrdinově „zkušenosti smrti“. MacDonald zde přivádí k završení témata, jimž se věnoval v průběhu knihy, a zejména otázky spojené s povahou lásky.

Anodos se svěčuje, že jeho duše byla jako „nehybné jezero, které vše přijímalo a nic nedávalo nazpět.“¹³⁵ Jeho vášně byly mrtvé, avšak „duše těchto vášní (...) stále žily, stále planuly čirým nehynoucím ohněm.“¹³⁶ V tomto stavu nemá místo chtíč ani žádostivost, avšak Sehnsucht – očištěná od nežádoucích tíhnutí – ano.

Hrdina také zakouší jakési splynutí s přírodou, jež mu umožňuje být v jednu chvíli prvosenkou a o chvíli později zase mrakem. Své pocity popisuje takto: „[C]elá země a každé z jejích mnoha zrození mi byla tělem, podle mé vůle. Zdálo se mi, že cítím matčino obrovské srdce bušit uvnitř mého – živilo mě jejím vlastním životem, jejím vlastním esenciálním bytím a přirozeností.“¹³⁷

Nyní také dokáže milovat, aniž by měl potřebu být sám milován. Plně si totiž uvědomuje, že „ten, kdo miluje, nikoliv ten, kdo je milován, se může nejvíce přiblížit k duši druhého.“¹³⁸ Je tedy schopen obětavé a služebné lásky, která zde však není totožná s Nygrenovou agapé, neboť nemá cíl v sobě, nýbrž je prostředkem přivádějícím Sehnsucht nejbližší k naplnění.

V této eschatologické kapitole naprosto převažují romantické motivy, které téměř nedávají tušit, že MacDonald utvářel své myšlení i pod vlivem kalvínského křesťanství. Zcela v duchu romantismu zde najdeme naplnění v podobě splynutí s přírodou – to však není úplné a ponechává prostor pro očištěnou Sehnsucht. Takovéto „neúplné naplnění“ se zdá být vnitřně rozporné, avšak v rámci romantického pojetí lásky není překvapivé. Touha hledá to, co nemá a když hledané nalezne, ustává – její naplnění je zároveň její smrtí.¹³⁹ Podobné vyústění je pro romantika oceňujícího dynamický postup nežádoucí. Cílem mu není statické naplnění, nýbrž *cesta*, která vede k vždy nedosažitelnému ideálu. I v Anodově zkušenosti v závěru *Phantastes* tedy nalezneme toto pnutí – hrdina již dospěl k tomu, po čem prahl, ale touží dál.

133, „All the processes of the ages are God's science; all the flow of history is his poetry.“ MacDonald, "The Imagination. Its Functions and Its Culture", in: *Dish of Orts*.

134, „Consider the Calvinist's view regarding the universe of created things! Not only does he believe that it was created by God; but all that occurs in it, whether in nature or in human life, he holds to be but the unfolding of the divine plan of the ages.“ Meeter, *The Basic Ideas of Calvinism*, s. 44.

135, „my soul a motionless lake, that received all things and gave nothing back (...)“ MacDonald, *Phantastes*, s. 310. Toto je v přímém rozporu se stařečným poučením z devatenácté kapitoly: „Better to sit at the waters' birth, / Than a sea of waves to win.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 244.

136, „(...) the souls of the passions, (...) yet lived, yet glowed, with a pure, undying fire. MacDonald, *Phantastes*, s. 310.

137, „(...) the whole earth, and each of her many births, was as a body to me, at my will. I seemed to feel the great heart of the mother beating into mine, and feeding me with her own life, her own essential being and nature.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 313.

138, „I knew now, that it is by loving, and not by being loved, that one can come nearest the soul of another (...)“ MacDonald, *Phantastes*, s. 313.

139 Srv. Platón, *Symposion*, třetí opravené vydání, přeložil František Novotný, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, edice OIKOYMENH, Praha, 1993, s. 43 (oddíl 200b), 46-48 (202a-204a).

Jediný odkaz na křesťanství spočívá v důrazu na „milovat“ namísto „být milován“. Ani ten zde však nestojí sám o sobě, nýbrž je pouze křesťanským prostředkem romantického přiblížení se milovanému.

Tato eschatologická kapitola *Phantastes* je spíše závěrečným zmatením motivů než jejich koherentní syntézou. Důraz na cestu očišťování vedoucí k „childlike“ dokonalosti je zde náhle – a v jistém kontrastu k obsahu MacDonaldových kázání¹⁴⁰ – vyměněn za výrazně romantičtější vizi.

V závěrečné pětadvacáté kapitole se pak Anodos vrací z pohádkové říše zpět domů. Předchozí „posmrtná“ zkušenost je takto zasazena do kontextu – byla spíše hrdinovou iniciací do posledních tajemství života než vlastním popisem eschatologie. Mladík, který se vydal na cestu hledaje svůj ideál se nyní vrací zpět s radostí nad tím, že ztratil svůj stín.¹⁴¹ Po zkušenostech z pohádkové říše již ví, že je o něj postaráno. Stačí se nechat vést, neboť podle MacDonalda to, „co nazýváme zlem je tím jediným a nejlepším tvarem, jaký může být pro určitou osobu a pro její stav v daném čase zamýšleno tím nejvyšším dobrem.“¹⁴² Může tedy účinně sloužit svým bližním a napravovat chyby, kterých se dosud dopustil.¹⁴³

140 Srv. např. kázání „Self-Denial“ (in: *Unspoken Sermons. Second Series*): „The heaven of Christ is a loving of all, a forgetting of self, a dwelling of each in all, and all in each.“

141 „Thus I, who set out to find my Ideal, came back rejoicing that I had lost my Shadow.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 318.

142 „What we call evil, is the only and best shape, which, for the person and his condition at the time, could be assumed by the best good.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 320.

143 „I have a strange feeling sometimes, that I am a ghost, sent into the world to minister to my fellow men, or, rather, to repair the wrongs I have already done. May the world be brighter for me, at least in those portions of it, where my darkness falls not.“ MacDonald, *Phantastes*, s. 318.

5. Závěr

V MacDonalldových *Phantastes* najdeme v určující míře romantické i kalvínské prvky. Setkáme se zde s oběma zkoumanými podobami lásky aniž by celek působil jako zmatená a vnitřně protikladná směs různých inspirací.

Anodos se vydává na cestu veden romantickou touhou, jež je záhy vystavena dvojímu nebezpečí proměny ve vášeň a v cynickou lhostejnost. Tyto hrozby – reprezentované v knize především postavou stínu – se poté hrdina učí překonávat. Hledá ideál – dokonalou odpověď na své duchovní hladovění – avšak tohoto cíle může dosáhnout jedině skrze očišťující působení boží milosti, která podle MacDonalda stále vede ty, kdo se vést nechají. Mladík zjišťuje, že na dvojí otázku palčivosti touhy a hříchu je pouze jedna odpověď: je nutné touhu obrátit naruby a proměnit ji v agapé. Křesťanské úsilí o společenství s Bohem a romantická cesta za naplněním tedy nacházejí společné vyústění. Člověk se musí stát „childlike“ bytostí – a pokud nakonec dokáže dávat, aniž by sám cokoliv žádal, pak může i Sehnsucht přijmout jako dar a zůstat vůči němu svoboden.

Jedná se tedy o syntézu? Pokud by tímto označením bylo míněno prosté sloučení motivů, pak musím odpovědět, že nikoliv. MacDonald přichází spíše s novotvarem čerpajícím z kalvínských i romantických vlivů, ale vpsledku od obojího odlišným. Celek je poněkud vychýlen ve prospěch romantismu, ale přesto je koherentní, což bylo umožněno revizí reformační nauky o naprosté hříšnosti. Pro skotského spisovatele je i padlý člověk božím dítětem, nikoliv nepřitelem. Autor, vybaven takovouto optimističtější představou o vztahu Boha k lidstvu, mohl následně utvářet teologii, která nebyla jen pošetilým pokusem o smíření nesmiřitelného.

Tento pokus o „romantické křesťanství“ posloužil jako vklad oněm autorům dvacátého století, kteří se pokoušeli smířit romantické inspirace s křesťanskou ortodoxií. Jednalo se o počiny Georgem MacDonaldem více či méně ovlivněné, ale jinak velmi rozmanité. Stopy myšlenkového a literárního odkazu pozapomenutého viktoriánského spisovatele nalezneme například v knihách J. R. R. Tolkiena, C. S. Lewise, G. K. Chestertona, W. H. Audena či Charlese Williamse.

Možnosti dalšího zkoumání jsou poměrně otevřené. MacDonalldovo dílo nebylo u nás, pokud vím, dosud odborně studováno. V anglosaském světě sice ano, avšak především z literárněvědného hlediska, zatímco náboženské aspekty zůstávaly spíše stranou. Je zde otevřený prostor zejména pro badatele zabývající se hraničním mezioborovým tématem mytopoetické literatury.

bibliografie

knihy

Carnell, Corbin Scott: *Bright Shadows of Reality*, Eerdmans Publishing, Grand Rapids, Michigan, 1974, 164 s.

Filipi, Pavel: *Křesťanstvo. Historie, statistika, charakteristika křesťanských církví*, 3. upravené vydání, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2001, 195 s.

Hein, Rolland: *The Harmony Within. The Spiritual Vision of George MacDonald*, Christian College Consortium, Eerdmans Publishing, Grand Rapids, Michigan, 1982, 163 s.

Hoffmann, Ernst Theodor Amadeus: *Mistr Blecha*, 1. vydání, vybral a uspořádal Jiří Stromšík, z různých německých originálů přeložili Vladimír Procházka, Erik A. Saudek a Hana Žantovská, Odeon, Praha, 1976, 386 s.

Jezerní básníci, 1. vydání, z anglických originálů vybral a přeložil Zdeněk Hron, Mladá fronta, Praha, 1999, 216 s.

Keats, John: *Když mraky září*, 1. vydání, z anglického originálu *The Complete Work of John Keats* (Gowans and Gray, Glasgow, 1901) vybrala a přeložila Jana Hauková, Státní nakladatelství krásné literatury a umění, Praha, 1961, 119 s.

Lewis, Clive Staples: *The Pilgrim's Regress*, Geoffrey Bless Ltd., London, 1996, 209 s.

MacDonald, George: *An Anthology. 365 Readings*, vybral a předmluvu napsal C. S. Lewis, Harper Collins, New York, 2001, 182 s.

MacDonald, George: *Lilith*, 1. vydání, z anglického originálu (Eerdmans Publishing, Grand Rapids, Michigan, 1964) přeložil Milan Žáček, doslov napsal Michal Peprník, Aurora, Praha, 2001, 258 s.

MacDonald, George: *Phantastes*, předmluvu napsal Lin Carter, Ballantine Books, New York, 1970, 212 s.

MacDonald, George: *Phantastes. A Faerie Romance for Man and Woman*, Arthur C. Fifield, London, 1905, 320 s. (cit. podle: <http://etext.lib.virginia.edu/toc/modeng/public/MacPhan.html>)

Meeter, H. Henry: *The Basic Ideas of Calvinism*, 6. vydání, revidoval Paul A. Marshall, Baker Book House, Grand Rapids, Michigan, 221 s.

North, James B.: *Dějiny církve od Letnic k dnešku*, 1. vydání, z anglického originálu *A History of the Church: From Pentecost to Present* (College Press Publishing, Joplin, Missouri, 1983) přeložili Bohuslav Procházka a Rostislav Matulík, Návrat domů, Praha, 2001, 303 s.

Nygren, Anders: *Agape and Eros*, ze švédského originálu *Eros och agapé* do angličtiny přeložil Philip S. Watson, The Westminster Press, Philadelphia, 1953, 764 s.

Platón, *Symposion*, 3. opravené vydání, přeložil František Novotný, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, edice OIKOYMENH, Praha, 1993, 80 s.

Schulz, Gerhard: *Romantika. Dějiny a pojem*, 1. vydání, z německého originálu *Romantik: Geschichte und Begriff* (C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1996) přeložil Martin Hořák, Paseka, Praha a Litomyšl, 1999, 121 s.

Sidney, Philip: *Astrofel a Stella*, z anglického originálu přeložili Alois Bejblík a Gustav Franci, Odeon, Praha, 1987, 164 s.

Slovník spisovatelů, 1. vydání, Libri, Praha, 1996, 756 s.

Wolff, Robert Lee: *The Golden Key. A Study of the Fiction of George MacDonald*, Yale University Press, New Haven, 1961, 425 s.

Wordsworth, William: *Selected Poems*, Penguin Books, London, 1996, 252 s.

knižní příspěvky

MacDonald, George: "Heirs of Heaven and Earth", in: *The Hope of the Gospel*, 1. vydání, Ward, Lock and Bowden, London, 1892. (cit. podle: <http://www.johannesen.com/HopeoftheGospelComplete.htm>)

MacDonald, George: "Jesus and His Fellow Townsmen", in: *The Hope of the Gospel*, 1. vydání, Ward, Lock and Bowden, London, 1892. (cit. podle: <http://www.johannesen.com/HopeoftheGospelComplete.htm>)

MacDonald, George: "Justice", in: *Unspoken Sermons Third Series*, 1. vydání, Longmans, Green and Co. London, 1889. (cit. podle: <http://www.johannesen.com/SermonsSeriesIII.htm>)

MacDonald, George: "Self-Denial", in: *Unspoken Sermons. Second Series*, 1. vydání, Longmans, Green and Co., London, 1885. (cit. podle: <http://www.johannesen.com/SermonsSeriesII.htm>)

MacDonald, George: "The Child in the Midst", in: *Unspoken Sermons. Series One*, 1. vydání, Alexander Strahan, London, 1867. (cit. podle: <http://www.johannesen.com/SermonsSeriesI.htm>)

MacDonald, George: "The Fantastic Imagination", in: *Dish of Orts*, Sampson Low, Marston, London, 1895. (cit. podle: http://www.george-macdonald.com/fantastic_imagination.htm)

MacDonald, George: "The Imagination. Its Functions and Its Culture", in: *Dish of Orts*, Sampson Low, Marston, London, 1895. (cit. podle: <http://www.george-macdonald.com/imagination.htm>)

MacDonald, George: "The Voice of Job", in: *Unspoken Sermons. Third Series*, 1. vydání, Longmans, Green and Co. London, 1889. (cit. podle: <http://www.johannesen.com/SermonsSeriesIII.htm>)

Tolkien, John Ronald Reuel: „O pohádkách“, in: *Příběhy z Čarovné říše*, 1. vydání, přeložil Jan Čermák, Mladá fronta, Praha, 1997, s. 88-149.

odborné články

McCann, Janet: "George MacDonald's Romantic Christianity in Lilith", in: *Renascence*, Milwaukee, vol. 54, is. 2, 2002, s. 108-18.

Eilers, Michelle L.: "On the Origins of Modern Fantasy", in: *Extrapolation*, Kent, vol. 41, is. 4, 2000, 21 s.

King, Don W.: "The Childlike in George MacDonald and C. S. Lewis", in: *Mythlore*, 12, 1986, s. 17-22.

Nelson, Claudia: "George MacDonald. Victorian Mythmaker", in: *Victorian Studies*, Bloomington, vol. 39, is. 1, 1995, s. 99 nn.

Silver, Carole G: "The Story, the Teller and the Audience in George MacDonald's Fiction", in: *Victorian Studies*, vol. 44, is. 2, 2002, s. 353-6.

Zuck, John E.: "Religion and Fantasy", in: *Religious Education*, vol. 70, is. 4, 1975, s. 586-604.